

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΝΟΥΤΣΟΥ

ΓΙΑΝΝΙΝΑ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟ ΨΑΛΙΔΑ ΣΤΟΝ ΓΙΩΣΕΦ ΕΛΙΓΙΑ

ομιλία στην επέτειο της 21ης Φεβρουαρίου 1913

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
20 ΦΕΒΡ. 1990

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

9.53
ΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000154650

949.53

ΝΟΥ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΝΟΥΤΣΟΥ

ΓΙΑΝΝΙΝΑ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟ ΨΑΛΙΔΑ ΣΤΟΝ ΓΙΩΣΕΦ ΕΛΙΓΙΑ

ομιλία στην επέτειο της 21ης Φεβρουαρίου 1913

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
20 ΦΕΒΡ. 1990

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΦΙΛΙΠΠΑ ΦΙΛΙΟΥ

Σεβασμιώτατε, κύριοι Υπουργοί, κύριε αντιπρόεδρε της Ελληνικής Βουλής, κύριοι Γενικοί Γραμματείς, κύριοι Νομάρχες, κύριοι Βουλευτές, κύριοι Δήμαρχοι, κυρίες και κύριοι εκπρόσωποι φορέων, αγαπητοί φίλοι συμπολίτες.

Με ιδιαίτερη χαρά σας καλωσορίζω στη γιορτή της απελευθέρωσης της πόλης μας από τον τουρκικό ζυγό.

Απόψε θα έχουμε την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε την ομιλία του καθηγητού της Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Παναγιώτη Νούτσου με θέμα: «Γιάννινα: από τον Αθανάσιο Ψαλίδα στον Γιωσέφ Ελιγιά» και αμέσως μετά την παιδική χορωδία και την ορχήστρα με κιθάρες του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου.

Σας ευχαριστώ για την παρουσία σας και παρακαλώ τον κ. Νούτσο να έλθει στο βήμα.

Κύριε Δήμαρχε,
Κυρίες και Κύριοι,

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ομιλία γίνεται από μελετητή της ιστορίας των ιδεών. Συνεπώς θα κινηθεί στην τροχιά των επιστημονικών του ενδιαφερόντων και θα εκτυλιχθεί με τον τρόπο που αυτός πραγματεύεται τα θέματά του. Ως προς το χρονικό ορίζοντα του θέματος, αυτός δεν θα εξαντληθεί στο γεγονός της απελευθέρωσης των Ιωαννίνων, αλλά θα καλύψει την ιστορική τους διαδρομή κατά τα τελευταία διακόσια χρόνια. Ακριβέστερα, θα επιλεγούν τρία-τέσσερα «επεισόδια» για να συνθέσουν ένα ντοκυμανταίρ της ιστορίας των ιδεών, στο οποίο θα μπορούσε να αποτυπωθεί ο σφυγμός της «μικρής μας πόλης». Έτσι θα αναφερθούμε στην προεπαναστατική περίοδο, με την επιβλητική παρουσία του Αθανασίου Ψαλίδα· στην ύστερη περίοδο της τουρκοκρατίας στην Ήπειρο, λίγο πριν και λίγο μετά το συνέδριο του Βερολίνου· στα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση, με έμφαση στις κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες που παρατηρούνται στην αναπτυσσόμενη πόλη μας και εντελώς υπαινικτικά στη σημερινή συγκυρία.

Οι πρωταγωνιστές αυτών των «επεισοδίων» είναι διανοούμενοι και μέσα από το έργο τους αναδεικνύονται οι καίριες τομές μιας τοπικής ιστορίας που έχει όμως δικαίωμα να περιληφθεί στην εθνική ιστορία. Ως προς την έρευνα που αφορά τα τεκμήρια αυτών των «επεισοδίων» επιβάλλεται να υπομνήσω από τώρα ότι υπήρξαν καινοτόμοι ηπειρώτες που τα αντιμετώπισαν ως ιστορικοί ή τα προσέγγισαν ποιητικά. Μάλιστα για τρεις απ' αυτούς ο Γιώργος Κοτζιούλας αφιέρωσε τα ενδεικτικά επιγράμματα: «Του Βρανούση κατευόδιο», «Στου Δάλλα το ξεκίνημα» και «Στου Σούλη τον ξενιτεμό» (1954:13).

Έρχομαι κατευθείαν στο πρώτο «επεισόδιο» που έχει ως αντικείμενο τη φιλοσοφική σκέψη του νεαρού Ψαλίδα. Εισαγωγικά, θα πρέπει μάλλον να ειπωθεί ότι μόλις στη μεταπολεμική περίοδο παρατηρήθηκε μια αξιοσημείωτη ώθηση των νεοελληνικών σπουδών που υπογράμμισε την αυθυπαρξία του νεοελληνικού Διαφωτισμού ως πνευματικού φαινομένου. Τότε εγκαινιάζεται η συστηματικότερη μελέτη της νεοελληνικής φιλοσοφικής σκέψης που θα υποβαστάζεται ωστόσο από την ευρύτερη γραμματολογική προσπάθεια να συλλεχθεί και να εκτιμηθεί ο πνευματικός πλούτος του νεοελληνισμού. Σ' αυτήν την ερευνητική γραμμή την πρωτοκαθεδρία είχε η πρόσληψη των ιδεών του γαλλικού Διαφωτισμού ή, έστω, των προδρόμων του. Ήταν επόμενο η σκέψη του νεαρού Ψαλίδα να μελετηθεί σε σχέση, θετικά ή αρνητικά, με τη διεργασία διάδοσης αυτών των ιδεών. Ο Αθανάσιος Ψαλίδας, όπως είναι γνωστό, δημοσίευσε στη Βιέννη το 1791 τη φιλοσοφική σύνθεση *Αληθής ευδαιμονία*, στα ελληνικά και τα λατινικά. Σε άλλες ευκαιρίες είχα τη δυνατότητα να ανασυγχροτήσω τις κύριες θέσεις αυτού του βιβλίου και να επισημάνω τον τρόπο αξιοποίησης των πηγών του εικοσιτετράχρονου συγγραφέα. Εδώ θα επαναλάβω, εντελώς συνοπτικά, ότι η φιλοσοφική δικαίωση των εξ Αποκαλύψεως ιδεών ήταν σύμφωνη με τις σπουδές, τυπικές ή όχι, του Ψαλίδα και κυρίως με το εκκλησιαστικό περιβάλλον της ελληνικής παροικίας στη Βιέννη, μέσα στο οποίο και ο ίδιος κινούνταν ως διώκτης του Χριστόδουλου Παμπλέκη. Η μετριοπαθής σύλληψη της «διπλής αλήθειας», που ανήγαγε σε επιστέγασμα της λογικής γνώσης την πίστη, καθόριζε ως αρμοδιότητα του νου την κατανόηση του αισθητού κόσμου και ως έργο της Αποκάλυψης τη φανέρωση όσων υπερβαίνουν την αισθητηριακή αντίληψη και ωστόσο υπάρχουν. Η σύγχυση των δύο κόσμων χρεώνεται στην υπερηφάνεια του «δυστυχημένου λόγου» να διασκελίσει τον επίγειο ορίζοντά του, αν και ο διαχωρισμός του προϋποθέτει και την έγκρισή του. Τούτο δεν εξαντλείται σε μια τυπική αποδεικτική διαδικασία, αλλά συνεπάγεται και την αφομοίωση προτάσεων και ορολογίας που φαίνονται να αποκλίνουν από την κεντρική ιδέα του πρωτολείου. Ο ριζικός εμπειρισμός δεν σχεδιάζεται ως αυτοσκοπός, αλλά ως ασφαλές επαλτήριο για την κραταίωση των εξ Αποκαλύψεως «αληθειών». Με την ίδια λειτουργία μνημονεύονται οι «μηχανικές δυνάμεις» του σώματος, το «φως» του νου, ο «ορθός λόγος», η «πειρά», ο «φυσικός νόμος», ο «ενθουσιασμός», οι «κατηγορίες», η «ευδαιμονία» κλπ. Πολλές απ' αυτές τις προσεγγίσεις βασίζονται σε μια εμπεδωμένη γνώση της βολφιανής φιλοσοφίας που αναπαραγόταν και από τους οι-

κείους καθηγητές στο πανεπιστήμιο της Βιέννης. Πολύ περισσότερο που η σύνθεση αυτή του Ψαλίδα, ως γνωσιοθεωρητική θεμελίωση της αδυναμίας να αποδειχθεί με το λόγο το περιεχόμενο των εξ Αποκαλύψεως «αληθειών», συμμορφώνεται προς το εγχείρημα του Wolff και των μαθητών του να μετατραπεί η μεταφυσική από θεωρία του όντος σε διερεύνηση των αρχών της γνώσης.

Η συζήτηση, που είχε υποσχεθεί ο Ψαλίδας να ολοκληρώσει στον δεύτερο τόμο του βιβλίου του, για τα «κριτήρια» της Αποκάλυψης θα μπορούσε να τον είχε οδηγήσει στις αναλύσεις της «φυσικής θεολογίας» (που διδάσκει «διά του φωτός του ανθρωπίνου νοός») και πάντως να τον ωθήσει στην αναίρεση των αρχικών του θέσεων για την υπέρλογη επένεργεια της Αποκάλυψης και τον εγκλεισμό του λόγου στα φαινόμενα του ορατού κόσμου. Η υπόσχεση ωστόσο για το περιεχόμενο του τρίτου τόμου, που θα ήταν η συστηματικότερη επεξεργασία του εμπειρισμού του, καταφάσκει προς το γνωσιοθεωρητικό πρόγραμμα που πρυτανεύει στον πρώτο. Έτσι δεν είναι παράδοξο που ο Ψαλίδας ασχολείται με θέματα λογικής και γνωσιοθεωρίας. Στα χειρόγραφα που έγραφε ως την επιστροφή του στα Γιάννινα, δηλαδή στη *Λογική* (1973) και στην *Πνευματολογία* (1794), εκτός από την εμφανέστατη οφειλή στον Wolff και την προσοχή που δίδουν στην καντιανή ανάλυση των «κατηγοριών», διαφαίνεται η πρόθεση να ανατιμηθεί ο λόγος και να μην συρρικνώνεται η αρμοδιότητά του από τη βαριά παρουσία της Αποκάλυψης.

Η αφορμή για τη γραπτή διατύπωση αυτών των αντιλήψεων προσφέρεται στο φυλλάδιο του *Καλοκινήματα* που συνιστά την οργισμένη κατάθεση των μαρτυριών μιας νέας πορείας. Μολονότι κι εδώ παραπέμπει στην *Αληθή ευδαιμονία*, η εναντίωση πια - με ρητό πρότυπο την πολεμική του Μοισιόδακα - προς τον «κλεινόν» Ευγένιο και προς τα «φθοροποιά μέλη» της ελληνικής κοινότητας στη Βιέννη προϋποθέτει την αναθεώρηση των σχέσεων λόγου και Αποκάλυψης. Με την ανανέωση της εμπιστοσύνης του Ψαλίδα στην εμπειριστική γνωσιοθεωρία επιχειρείται να φανεί «φιλοσοφοθεολογών» και όχι «φιλοσοφών» ο Επτανήσιος λόγιος που κατέταξε στις πηγές των ιδεών τον Δημιουργό και την ίδια την ψυχή. Η Αποκάλυψη είναι η «φανέρωσις εις έναν τινά μερικών αληθειών, δια του λόγου ευρεθήναι και παρασταθήναι μη δυναμένων», δεν εμφανίζεται σ' όλους, ως «υπέρ λόγον και υπέρ έννοιαν», στηρίζεται στην πίστη, «επερείδεται τη αξία» και απαιτεί βέβαια «έρευναν και εξέτασιν του υποκειμένου εκείνου, οπού ενθουσιασθέν και ενυπνιασθέν, ή εν εκτάσει, ή εν φαντασίᾳ

όν επρόσφερε παροιμίας ιδέας». Η Λογική, αντίθετα, ασχολείται με την ανάπτυξη των «φυσικών κανόνων του νοείν», με «κοινάς ιδέας» που οι άνθρωποι έχουν ή ενδέχεται να προσλάβουν και παραμένουν «κατά λόγον και έννοιαν», δηλαδή βασίζονται στη γνώση και στους νόμους του νοείν και της πείρας. Για τούτο η Αποκάλυψη «εις την Λογικήν παντελώς τόπον δεν έχει, αλλ' εις την δογματικήν Θεολογίαν». Η ψυχή, εξάλλου, δεν μπορεί να εκληφθεί ως πηγή των ιδεών μας, εφόσον οι κρίσεις μας - αναλυτικές ή συνθετικές - αφορούν «εις τας διά των αισθήσεων από τα έξω αντικείμενα προσληφθείσας ιδέας» και στη σύλληψή τους, σύμφωνα με τον Καπνί, με τις «μορφές των Αισθήσεων και του Νοός». Οι αιτιάσεις αυτές στη Λογική του Βούλγαρη και ο καταιγισμός επιχειρημάτων ad hominem αποσκοπούσε να καταστήσει τους ομογενείς «περιεργότερους διά να μη λέγουν αυτός έφα και να μένουν πάντοτε εις τα ψευδείς προλήψεις κατασταίνοντες τον νουν τους περιωρισμένον υπέρ το δέον και ενδότερον των φυσικών ορίων, αλλά να εξετάζουν, αλλά να ερευνούν, αλλά να συγκρίνουν». Έτσι θα κάνουν το νου τους «πάντη πάντως ελεύθερον από κάθε πρόληψιν αξίαν και υπολήψεως, το οποίον είναι ίδιον της αληθούς Φιλοσοφίας και του ορθού λόγου». Ακριβώς θα αποτινάξουν από την τροχιά τους τους «σκοτεινούς» πλανήτες και θα τιμήσουν τους «αληθείς Σοφούς», από τους οποίους εξαρτάται η «καθ' εαυτό Ευτυχία του κοινού» (1795: 17, 13, 11-21).

Όταν γύρισε στη γενέτειρά του ο Ψαλίδας, αμέσως μετά τη δημοσίευση αυτού του φυλλαδίου, είδε τα Γιάννινα να αναπτύσσονται, να φτάνουν σε λίγο τα 3.000 σπίτια, από τα οποία τα 1700 «ρωμαίικα» και τα 300 «εβραίικα», και να διαθέτουν, όπως έγραψε ο ίδιος (1964:53), σχολεία όπου «σπουδάζουν υπέρ τους 400 μαθητάς την ελληνικήν και λατινικήν γλώσσα, την Ποιητικήν, την Ρητορικήν, την Γεωγραφίαν, την Μαθηματικήν, την Φιλοσοφίαν και Θεολογίαν». Ήδη κατά το 18ο αιώνα η γειτνίαση της Ηπείρου με τα βενετοκρατούμενα Επτάνησα και η σχετικά μικρή απόσταση από την Ιταλία, η μετανάστευση και η άνθιση των «πραγματευτάδων» της εξηγούν τη σταδιοδρομία των Ηπειρωτών στα οικονομικά κέντρα της κεντρικής και της νοτιοανατολικής Ευρώπης, αλλά και την ακμή των εμπορικών και βιοτεχνικών πόλεων, όπως ήταν τα Γιάννινα με τα πολυάριθμα εργαστήρια και τα कारαβάνια. Εδώ ακριβώς έγινε αντιληπτή η κοινωνική καταξίωση της επαγγελματικής προκοπής και η συνακόλουθη ανάγκη να εκπαιδευθούν οι γόννοι όσων μετέχουν στην οικονομική ζωή της πρωτεύουσας του πασαλικίου που από τότε θα αποκληθεί «μητρόπολις πάσης μαθήσεως».

Σ' αυτή τη γιαννιώτικη κοινωνία, που ανασυντάσσεται με βάση την εμπορική και βιοτεχνική δραστηριότητα των αυτοδημιούργητων μελών της, επιστρέφει ο Ψαλίδας το 1795 με την πρόθεση του διανοούμενου να αντισταθεί στην αυθεντία του «αυτός έφα», όπως σημείωσε στα *Καλοκινήματα* (1795: 21, 24, 25), να συλλογισθεί την ευτυχία του «κοινού», να επιτιμήσει τα «διδασκαλάκια» που καταφρονούν την απλή διάλεκτον», να ενθαρρύνει τη δημιουργική επαφή με τα «πεπολισμένα γένη» της Ευρώπης, να καταδείξει την αυτονομία του φιλοσοφικού λόγου και να καθιερώσει τη διδασκαλία των μαθηματικών και της φυσικής. Ως προς το τελευταίο σημείο, δηλαδή ως προς τα πειράματα για την επαλήθευση των πορισμάτων της φυσικής, είχε την προστασία του ίδιου του Αλή (Κρίνος 1879: 148) που χρησιμοποίησε τον Ψαλίδα για την ευδωση του χωριστικού του κινήματος, από το οποίο επωφελήθηκαν οι Έλληνες «μέσα από τον εταιρισμό και τη δική τους εθνική επανάσταση» (Παναγιωτόπουλος 1989:8). Τα διδακτικά καθήκοντα του Ψαλίδα, στη Μαρουτσαία και ιδίως στην Καπλάνειο Σχολή, και η δημόσια παρουσία του – ως επικεφαλής επιτροπών «αιρετοκριτών» ή ως μέλος διπλωματικών αποστολών – δεν άφησαν μεγάλα περιθώρια για την αναδιατύπωση ή, πολύ περισσότερο, για την επεξεργασία προσωπικών φιλοσοφικών συνθέσεων. Αρχετά νωρίς παράτησε την προσπάθεια να εκδώσει τα χειρόγραφα έργα του και αρκέσηκε στην σχολική τους αξιοποίηση, στο δεύτερο κύκλο των μαθημάτων του στην Καπλάνειο. Η νεανική δήλωση του Ψαλίδα (1795:18) ότι δεν «κατασταίνουν αριπρεπέας τους άνδρας τα οικίδια και αι γωνίαι, αλλ' αι αγοραί, αλλά τα δημόσια, αλλά το κοινόν» θα πρέπει να συσχετισθεί όχι μόνο με το εκπαιδευτικό και το κοινοτικό έργο, στα πλαίσια του αυτοδιοικούμενου θεσμού της «αιρετοκρισίας», αλλά και με τη συμβολή του στην απελευθέρωση του γένους, όπως την ανέδειξε με την προδρομική μονογραφία του για τον «αρχιδιδάσκαλο» των Ιωαννίνων ο Λέανδρος Βρανούσης (1952: 331-470), ο οποίος στη συνέχεια πολλά έγραψε συναφώς και περισσότερα ακόμη έχει να μας πεί.

II.

Το δεύτερο «επεισόδιο» διαδραματίζεται κατά την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας στην Ήπειρο, όταν τίθεται ξανά στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή το «ανατολικό ζήτημα». Οι πρωταγωνιστές αυτού του «επεισοδίου» έχουν στραμμένα τα βλέμματά τους στην Ήπειρο και στα

Γιάννινα, μολονότι δρουν στην Βλαχιά ή στην Αθήνα. Έτσι ο Ζαγορίσιος Ζαχαρίας Σαρδέλλης, διευθυντής της εφημερίδας *Ἡ Ἴρις* που εκδίδεται στο Βουκουρέστι από το 1867, συνδέεται με την εταιρεία «Δημοκρατική Ανατολική Ομοσπονδία» που είχε ιδρυθεί λίγα χρόνια νωρίτερα στο Βελιγράδι, με όργανο την *Confédération Orientale* που εκδιδόταν στη Γενεύη από τον Ανδρέα Κουμανούδη. Πρωτεργάτης στη δημιουργία του ελληνικού «κύκλου», που συγκροτείται το 1868, υπήρξε ο Επτανήσιος ριζοσπάτης Παναγιώτης Πανάς που ήδη είχε ασπασθεί τους συναφείς σχεδιασμούς του Mazzini. Η κύρια στόχευση της «Δημοκρατικής Ανατολικής Ομοσπονδίας», όπως την καταγράφει η *Ἴρις* (19-7-1869:3-4), αφορούσε στην ίδρυση «συνεταιρισμού ελευθέρων δημοκρατιών με μίαν κεντρικήν κυβέρνησιν». Για την ευόδωση αυτής της προοπτικής η αυτονόητη προϋπόθεση ήταν η από κοινού απελευθέρωση των χωρών, που θα απάρτιζαν την ομοσπονδία, από τον οθωμανικό ζυγό. Όπως διευκρίνιζε τις ελληνικές απόψεις ο Γ. Φιλάρετος (Σταυροπούλου 1987:89), μέλος του «δημοκρατικού» συλλόγου «Ρήγας» που αποτέλεσε τη «νόμιμη» εκπροσώπηση του ελληνικού «κύκλου» της εταιρείας, «εάν οι Τούρκοι περιορισθώσιν εις την Θράκην λόγω κατοχής και ίνα αφαιρεθῆ ἡ πέτρα του σκανδάλου, δηλαδή ἡ απόκτησις του Βοσπόρου, — οι Βούλγαροι, λαμβάνοντες τὴν ανεξαρτησίαν των, σταματήσωσιν εις τον Αἴμον, — οι Ρωμῶνοι — οι Σέρβοι — Και οι Μαυροβούνιοι, κηρυττόμενοι ανεξάρτητοι, κανονίσωσιν ἐκ συμφώνου τα ὅρια των — και τέλος οι Ἕλληνες ανακτώντες τὰς νήσους, τὴν Ἡπειρον, Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν και Ἀλβανίαν αναλάβωσι τὴν προστασίαν των ὁμοσπόνδων λαῶν, τότε ἡ Ανατολή δύναται να εἰρηνεύσῃ».

Ο Πανάς επιστρέφοντας στην Ελλάδα θα συνεχίσει την εκλαίκευση του προγράμματος της «Δημοκρατικής Ανατολικής Ομοσπονδίας», μέσα από τις εφημερίδες που διαδοχικά διευθύνει (*Εξέγερσις, Εργάτης και Ρήγας*), υπογραμμίζοντας ότι από τις Ἄλπεις και τα Καρπάθια ως την Κρήτη και την Κύπρο θα μπορούσε να οικοδομηθεί μια ομοσπονδία με γνώμονα την αρχή ότι «ἐκαστος δύναται ελευθέρως να ρυθμίζῃ τὰ εσωτερικά του, συμφώνως προς τον χαρακτήρα και τὰ παραδόσεις» του (*Εργάτης*, 24-9-1875: 1-2). Ο «δημοκρατικός» σύλλογος «Ρήγας», στον οποίο μετείχαν και ορισμένοι Ηπειρώτες, αναγνώριζε ως «πατέρα των ιδεῶν του» τον εθνομάρτυρα Φερραίο που «εκήρυττε τὴν Ελλάδα μεγάλην ἀπὸ τοῦ Ἰστροῦ μέχρι τοῦ Ταινάρου και ἀδελφὴν των ἀναξιοπαθούντων λαῶν τῆς Ανατολῆς, μεθ' ὧν ἠνῶει να τὴν συνδέσῃ ἐν δημοκρατικῇ ομοσπονδίᾳ». Πρόκειται για ενδεικτικό απόσπασμα ἀπὸ τὴν εισηγήση του Ρόχκου Χοϊ-

δά στη συνεδρία της 18ης Ιουλίου 1979 (*Δημοσίευμα* 1879: 21, 22), με ακροτελεύτια πρόταση την εξής αντιστροφή των προτεραιοτήτων: «Βελτιώσατε πρώτον την εσωτερικήν κατάστασιν. Απαλλάξατε τον τόπον από του μαραίνοντος αυτόν ολεθρίου συστήματος. Πείσατε τον λαόν περί τούτου, και μετά ταύτα λύεται φυσικώς το εξωτερικόν ζήτημα, η δε Ελλάς από δούλης και καχοδαίμονος αναδείκνυται ευδαίμων, ελευθέρα και ένδοξος». Έχει προηγηθεί το συνέδριο του Βερολίνου που με τη συγκατάθεση όλων των αντιπροσώπων — η Τουρκία απείχε — αποφασίστηκε το 13ο πρωτόκολλο, στο οποίο απαιτούνταν μια νέα διαρρύθμιση των συνόρων στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία. Ακριβώς ένα χρόνο αργότερα, τον Ιούλιο του 1879, και αφού παρατείνονταν η εκκρεμότητα να επιλυθεί το ζήτημα της οροθεσίας, από την πλευρά της Τουρκίας που αρνούνταν να παραχωρήσουν τα Ιωάννινα στην Ελλάδα, ο σύλλογος «Ρήγας» σε διαδοχικές συνεδρίες συζήτησε το θέμα: «Οποίαν οδόν οφείλει ν' ακολουθήση η Ελλάς εάν η εν Κωνσταντινουπόλει συνδιάσκεψις αποφασίση παραχωρήσει τη Ελλάδι ουχί επί τη βάσει του ΙΓ' πρωτοκόλλου, δηλαδή εάν αποφασίση να περιτάμη τας εν Ηπείρω παραχωρήσεις μη δίδουσα ουδέν άλλο εδαφικόν αντάλλαγμα ή και δίδουσα». Ο Πανάς σ' αυτές τις συσκέψεις, καταγγέλλοντας την επικρατούσα «πολιτικήν παραλυσίαν», θεωρεί ότι τυχόν συμφωνία με τους όρους που προτείνει η Τουρκία σημαίνει «εξαλβάνισιν» της Ηπείρου και επομένως «έγκλημα εσχάτης κατά του έθνους προδοσίας». Ιδιαίτερα επιμένει στην τύχη των Ιωαννίνων που θα μπορούσε να αποκτήσει το χαρακτήρα της «αγοραπωλησίας» λόγω της αμεριμνησίας του ελληνικού λαού και της ευθύνης των κυβερνώντων: «είδομεν τους πολιτικούς άπαντας εκ περιτροπής εις την εξουσίαν, και πάντας ομού εν καιρώ της οικουμενικής, και χωρίς να είμεθα μάντιες δυνάμεθα κάλλιστα να προΐδωμεν το σημείον, άχρι του οποίου δύναται να φθάση η ενέργειά των, προκειμένου περί εθνικού ζητήματος» (*Δημοσίευμα* 1879: 2, 3, 66, 16, 17).

Ο σύλλογος «Ρήγας» και το ομώνυμο δημοσιογραφικό του όργανο βρίσκειται υπό την επιρροή των ιδεών και των πρωτοβουλιών της «δημοκρατική μερίδος» που θα μπορούσαν να ευνοήσουν την εμφάνιση της «κοινωνιστικής» σκέψης και πρακτικής. Τόσο οι «δημοκρατικοί» όσο και οι πρώιμοι κοινωνιστές επιδιώκουν να παρέμβουν στους πολιτικούς θεσμούς, με κύρια αιχμή τα δύο κυριότερα προβλήματα του αρτισύστατου κράτους που προσδιόρισαν τη φυσιογνωμία της πολιτικής του σκηνής: την εθνική ολοκλήρωση και την οικονομική ανάπτυξη. Ως προς το εθνικό και το κοι-

ωνικό ζήτημα οι έλληνες κοινωνιστές δεν αναπτύσσουν μια σχέση αμοιβαίου αποκλεισμού, αλλά μια κυμαινόμενη τακτική προβαδίσματος ή προαπαίτησης. Τη θέση, λογουχάρη, του Χοϊδά που προαναφέραμε, είχε ήδη διατυπώσει ο «Δημοκρατικός Σύνδεσμος του Λαού» των Πατρών που έδωσε την προτεραιότητα στην επίλυση του κοινωνικού ζητήματος με την προκλητική επισήμανση ότι οι «Τούρκοι δεν είναι μονάχα στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία, αλλά και μέσα στο σπίτι μας. Κι αν έχουμε μυαλό από δώθε πρέπει ν' αρχίσουμε το Ανατολικό ζήτημα κι όχι από κει όπου μας λένε αυτοί» (*Ελληνική Δημοκρατία*, Μάιος 1877: 2). Το τελευταίο σημείο αφορούσε τους διαχειριστές του εθνικού ζητήματος, που προέρχονταν από την εναλλαγή των δύο κυριότερων κομμάτων στην κυβερνητική εξουσία, και ως απάντηση στη «Μεγάλη Ιδέα» θα προβληθεί ο σχεδιασμός της «Δημοκρατικής Ανατολικής Ομοσπονδίας». Η απαίτηση ωστόσο της εθνικής ολοκλήρωσης, με το ένδυμα του εκπολιτισμού της «Ανατολής», εμφανίζεται μάλλον ως αναδιατύπωση του προγράμματος του Ρήγα, εφόσον υπονοούσε την υποταγή της υπαίθρου στα αστικά κέντρα όπου η οικονομική και η πνευματική τους ζωή ελέγχεται από το ελληνικό κυρίως στοιχείο. Η συνιστώσα αυτή ενυπάρχει και στις δύο εκδοχές επίλυσης του εθνικού ζητήματος, το εκτεταμένο εθνικό κράτος και την ανατολική ομοσπονδία, και συχνά συνδέεται με τις προϋποθέσεις για την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης.

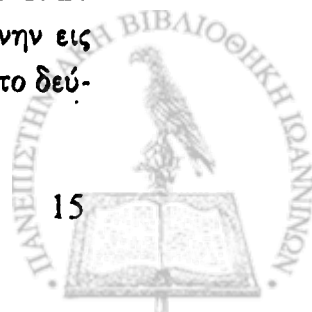
Το 1881, με την προσάρτηση της Θεσσαλίας και ενός μικρού μέρους της Ηπείρου, σημειώθηκε η πρώτη επέκταση του ελληνικού κράτους σε βάρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας, γεγονός που αποτελούσε την αρχική πραγματοποίηση της «Μεγάλης Ιδέας». Από μια άλλη πλευρά το γεγονός αυτό θα μπορούσε να εκτιμηθεί ως επαλήθευση της σχέσης προτεραιότητας ανάμεσα στο εθνικό και το κοινωνικό ζήτημα, όπως την προσέγγιζαν οι πρώιμοι κοινωνιστές. Δηλαδή η μεγάλη αγροτική ιδιοκτησία («τσιφλίκια») είχε περάσει από τα μουσουλμανικά σε ελληνικά χέρια, σε τιμές ευκαιρίας και χωρίς να επωφεληθούν οι καλλιεργητές αυτών των κτημάτων. Στην απελευθερωμένη λωρίδα της Ηπείρου ο Κων/νος Καραπάνος, που είχε αγοράσει το μεγαλύτερο τμήμα του αρτινού κάμπου, βασίστηκε στη δύναμη του ελληνικού στρατεύματος για να επιβάλει την «τάξη» που απειλούσαν να διαταράξουν οι εξαγριωμένοι αγρότες αντιστεόμενοι, σύμφωνα με επίσημη μαρτυρία της εποχής, «κατά των νομίμων αρχών του κράτους». Η εμβρυώδης εμφάνιση του αγροτικού κινήματος

δεν έμεινε ασχολίαστη από τα έντυπα του ευρωπαϊκού σοσιαλισμού της εποχής, όπως ήταν η εφημερίδα *Le Révolté* (6-1-1883:4) της Γενεύης και το περιοδικό *La Question Sociale* (1885:51-54) των Παρισίων που διηύθυνε ο Παύλος Αργυριάδης. Πολύ αργότερα ο Γιάννης Κορδάτος, αρθρογραφώντας στην εφημερίδα του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος *Νέος Δρόμος*, έγραψε μια σύντομη έκθεση των γεγονότων (+1973: 112-114). Στο αρχείο του όμως σώζεται μια οχτασέλιδη επιστολή (24-7-1946) του Γιώργου Σούλη που για δεύτερη φορά του προσκόμιζε ένα σύνολο στοιχείων για την ιστορία του αγροτικού ζητήματος στην Ήπειρο, από την εποχή του Αλή ως τον «σιχαμερό εκμεταλλευτή» Καραπάνο.

III.

Το τρίτο «επεισόδιο» επιχειρεί να αποδώσει την ατμόσφαιρα της κοινωνικής συνείδησης, όπως αυτή αναπτύχθηκε στα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων. Μετά τους βαλκανικούς πολέμους, στους κόλπους πια της ενιαίας επιχράτειας, η συνεχής τροφοδοσία της πρωτεύουσας με εργαζόμενους από την Ήπειρο και αντίστοιχα η στελέχωση των διοικητικών και εκπαιδευτικών μηχανισμών με υπαλλήλους που θα έχουν εκπαιδευθεί στην Αθήνα, πρόσφερε τις αμφίπλευρες ωθήσεις για την εμφάνιση ενεργών πυρήνων κοινωνικής αμφισβήτησης. Μετά την ίδρυση της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος, τον Οκτώβριο του 1918, και του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, θα υποβοηθηθεί η τοπική οργανωτική παρουσία των εργαζομένων, που αντικαθιστούν την παραδεδομένη συντεχνία με το σωματείο, και θα ενισχυθεί η διεργασία αποσαφήνισης του ιδεολογικού τους προσανατολισμού. Το φθινόπωρο του 1919 ιδρύονται τα σωματεία των υποδηματοουργών και των αρτεργατών. Οι πρώτοι μάλιστα θα μετάσχουν, με αντιπρόσωπο τον Δ. Τσούπη, στο Β' συνέδριο της ΓΣΕΕ (*Ριζοσπάστης* 11-10-1920:3). Σε μια διετία θα αριθμούνται σε εφτακόσιους περίπου οι εργαζόμενοι που θα κατανέμονται σε επτά σωματεία, τα οποία θα συγκροτήσουν το Εργατικό Κέντρο Ιωαννίνων (Γεωργιάδης 1921:50-68). Το πιό δραστήριο σωματείο αποτελούσαν οι τσαγκαράδες, που κυκλοφόρησαν το 1922 τη βραχύβια εφημερίδα *Άνθρωπος* (Σούλης 1931/1932:278), και οι καπνεργάτες που οργανώνονται ξανά του 1920 για να στραφούν προς την «καθαρώς εργατικήν δράσιν, βασιζομένην εις την αρχήν της πάλης των τάξεων», όπως δηλώνεται με ευκρίνεια στο δεύ-

τερο άρθρο του νέου καταστατικού τους. Πριν ακόμη απαρτισθεί η Διδασκαλική Ομοσπονδία, τον Απρίλιο του 1921, θα ενεργοποιηθεί ο σύλλογος δημοδιδασκάλων του νομού Ιωαννίνων (29-4-1920), δημοσιεύοντας αυστηρό υπόμνημα για την κατάστασή τους στον *Ριζοσπάστη* με τίμημα την απόλυση των πρωτεργατών τους Ν. Τζούφη και Δαγκλή (*Ο Νουμάς* 1920^α: 363, 411· 1920^β: 13· Χ. Νούτσος 1990: 33/34).

Στις αρχές του 1919 εμφανίζεται στα Γιάννινα ο πρώτος όμιλος του ΣΕΚΕ (*Le Parti socialiste ouvrier de Grèce* 1919:306) που θα εκπροσωπηθεί στις εργασίες του δευτέρου συνεδρίου του, τον Απρίλιο του 1920, το οποίο είχε καθοριστική σημασία για τις στρατηγικές του επιλογές (ΚΚΕ τ. Α': 50, 60, 68). Μετά τη μικρασιατική καταστροφή ιδρύεται και στην πόλη μας Πανεπειρωτική Ένωση «Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού» που θα εκδώσει το 1924 την εβδομαδιαία εφημερίδα *Νέος Αγών*. Υπεύθυνος ορίζεται ο Βασίλης Καραγκόγιας (Σούλης 1931/1932:284· Αποστολίδης 1983:60), ο οποίος θα μετάσχει ως γραμματέας της ένωσης και στις εργασίες του πρώτου πανελληνίου συνεδρίου των παλαιών πολεμιστών που συνήλθε στην Αθήνα τον Μάιο του 1924 (*Η Φωνή του εφέδρου* 13-12-1923:4· 18-5-1924:2· 2-11-1924:1). Η κίνηση αυτή είχε το χαρακτήρα της εξωκομματικής μετωπικής οργάνωσης που με αιχμή την αντιπολεμική προπαγάνδα εκλαΐκευσε το πρόγραμμα του ΣΕΚΕ(Κ), κατά το πρότυπο της πρωτοβουλίας του Barbusse που είχε οδηγήσει στη σύσταση της "Internationale des Anciens Combattans et des Victimes de Guerre". Στην αρκετά μεγάλη κυκλοφορία της εφημερίδας *Νέος Αγών*, που πρόλαβε να εκδώσει πέντε ή έξι φύλλα, και στη συναφή δραστηριότητα των υπευθύνων της (π.χ. είχε αναλάβει την οργάνωση του εορτασμού της 5ης επετείου από τη δολοφονία της Ρόζας Luxemburg· *Ριζοσπάστης* 24-1-1924:2), οι στρατιωτικές Αρχές θα απαντήσουν με τη φυλάκιση της ομάδας και το κλείσιμο του εντύπου της (*Ριζοσπάστης* 22-1-1925:7· 16-1-1925:1).

Στους υπόδικους περιλαμβάνεται και ο Ιωσήφ Ηλίας, καθηγητής της Γαλλικής και ποιητής. Πρόκειται για τον Γιοσέφ Ελιγιά, του οποίου σε κάθε φύλλο του *Νέος Αγών* φιλοξενούσε, πρωτοσέλιδα, ποίημά του. Ο ίδιος θα μετάσχει, την πρωτομαγιά του 1923, στην εκδήλωση του Εργατικού Κέντρου Ιωαννίνων απαγγέλλοντας αποσπάσματα από το *Φως που καίει* (*Ριζοσπάστης* 7-5-1923:2). Ο Γιαννιωτοεβραίος ποιητής πότε με τ' όνομά του και πότε με το ψευδώνυμο Ιούλιος Συγκουλιέρος ήδη από το 1920 αλληλογραφούσε με το *Νουμά* που άλλοτε του συνιστούσε να μη

βιάζεται, άλλοτε συμφωνούσε με το περιεχόμενο των ποιημάτων του και τον συμβούλευε να «σπουδάσει το στίχο και τη δημοτική γλώσσα», χωρίς να παραλείπει να υπόσχεται με μελλοντική τους δημοσίευση (1920^α: 385, 399· 1920^β:143). Ένα χρόνο νωρίτερα είχε δει στο ίδιο περιοδικό να μεταφράζεται από την *Humanité* το «κήρυγμα των διανοουμένων» του R. Rolland (1919: 479) και να σχολιάζεται επαινετικά η πρωτοβουλία της *Clarté* για τη «διεθνή των διανοουμένων» (1919:533). Ο Ελιγιά το 1925, μετά την ολιγόμηνη παραμονή του στο Αργυρόκαστρο, εγκαταλείπει τα Γιάννινα, τους «ανθότοπους των οραμάτων» του, και εγκαθίσταται στην Αθήνα, όπου ο σκληρός αγώνας για το βιοπορισμό δεν θα αναστείλει την ποιητική και τη μεταφραστική του δημιουργία. Τον πρόωρα χαμένο ποιητή, μόλις στα τριάντα του, δεν θρήνησε μόνο η «ξανθιά Μηριάνη» των στίχων του, αλλά και οι διανοούμενοι των Ιωαννίνων που οργάνωσαν φιλολογικό μνημόσυνο με κεντρικό ομιλητή τον Παναγιώτη Φάντη, συνδιευθυντή του περιοδικού *Ελλοπία* (*Ήπειρος* 30-8 ως 9-9-1931:1).

Κυρίες και Κύριοι,

Η εποπτική αυτή παρουσίαση των τριών «επεισοδίων», παραμερίζοντας ίσως τη φαινομενικά ασυνεχή άρθρωσή τους, ανέδειξε την ενιαία τους συνιστώσα που διαθλά άλλωστε και τη συνέχεια της πνευματικής ζωής στα Γιάννινα: δηλαδή οι διανοούμενοι δεν περιφρονούν τα κοινά, αλλά συμβάλλουν στην προώθηση του εθνικού και του κοινωνικού ζητήματος, ανεξάρτητα από τη σειρά προτεραιότητας που προκρίνουν στις διεκδικήσεις τους. Μάλλον δεν είναι φρόνιμο να επιχειρηθεί μια αντίστοιχη θεώρηση της σημερινής πραγματικότητας στο πεδίο των ιδεών που έχει σαφώς λιγότερες δυνατότητες να αναδυθεί αποκλειστικά ως τοπική δημιουργία. Βέβαια, η ανολοκλήρωση ακόμη ιστοριογραφική συγκομιδή και η προφανής χρονική εγγύτητα με τα δρώμενα θα μπορούσε να αντισταθμιστεί από τη βιωματική απογραφή που από την εποχή του Αριστοτέλη έκανε την ποίηση «φιλοσοφώτερον και σπουδαιότερον ιστορίας» (*Ποιητική* 1451 b 5/6). Έτσι το τελευταίο «επεισόδιο», του οποίου δεν έπεσε ακόμη η αυλαία με αποτέλεσμα κάποιοι ρόλοι να μας ανήκουν, θα αποδοθεί με τους σφριγηλούς στίχους του Γιάννη Δάλλα (1981:37):

«Ποτέ σαν να μην απελευθερώθηκε αυτή η πόλη.

Κι αυτός ο δρόμος τι μυστηριώδης τι διπρόσωπος.

Από τη μια μεριά τα εμπορικά μακρόστενα.
Μέσα μορφές της δυναστείας και κυρίες μπεινο-
βγαίνοντας με κρινολίνα. Κι έξω καρύτσες του
παλιού καιρού σταματημένες πριν απ' την κατάρ-
ρευση. Μορφές του απομεσήμερου έτοιμες για
ανάληψη. Μα απέναντι βασανισμένα σώματα
σε σιωπηλή ταλάντευση. Χρώμα γαλβανισμένου
δίσκου και τροχού που στρέφει κατακόχκινος
κι άβρατα σφυριά σ' όλες τις πόρτες. Κορμιά
γυμνά των χαλκουργών σχυμμένα απάνω από την
πίσσα. Κι ο γιος του Πελλερέν μ' ένα ζικ - ζακ
πέρασε ανάμεσα και χάθηκε. Πίσω του ράγισε
η εποχή και στ' άνοιγμα του δρόμου φάνηκε η πο-
μπή. Και κορυφαία της πομπής η άναρχη τρε-
μάμενη μορφή της Ευτυχίας Πρίντζου».

Σας ευχαριστώ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αποστολίδης, Π., *Όσα θυμάμαι. 1900 - 1969. Β'*, Αθήνα 1983.
- Argyriadès, P., «La dime en Grèce», *La Question Sociale*, 1 (1885), 51 - 54.
- Argyriadès, P., «Confédération balkanique», *La Question Sociale*, 5 (1894), 39 - 43.
- Βρανούσης, Λ., «Αθανάσιος Ψαλίδας, ο διδάσκαλος του Γένους», *Ηπειρωτική Εστία*, Α' (1952), 331 - 470.
- Βρανούσης Λ., «Κείμενα και χειρόγραφα του Βηλαρά και του Ψαλίδα», *Νέα Εστία*, 94, αρ. 1115 (Χριστούγ. 1973), 51 - 86.
- Βρανούσης, Λ., «Αθανάσιος Ψαλίδας», *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, 10 (1989), 486 - 488.
- «Confédération Orientale», *Η Ήρις*, Γ', 108 (19 - 7 - 1869), 3 - 4.
- Γεωργιάδης, Γ., *Η πάλη των τάξεων εν Ελλάδι*, Αθήναι 1921.
- Δάλλας, Γ., *Το τίμημα*, Αθήνα 1981.
- Epirote, *L' Epire et la question grecque. Mémoire sur l' Epire en général et particulièrement sur l' eparchie de Jannina*, Paris 1879 = Χασιώτης, Δ., *Διατριβή και υπομνήματα περί Ηπείρου από του έτους 1874 μέχρι του έτους 1879*, Αθήνησιν 1887, 99 - 177.
- Καραπάνος, Κ., *Η δημοκοπία αγωνιζομένη να δημιουργήση αγροτικόν ζήτημα εν Ηπείρω και Θεσσαλία*, Αθήναι 1882.
- ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Α' (Βουκουρέστι) 1964.
- Κορδάτος, Γ., *Ιστορία του αγροτικού κινήματος*, Αθήνα 1973.

- Κοριζής, Χ.Σ., *Συμβολή στην έρευνα της ελληνικής πολιτικής ζωής και κοινωνίας στο 19ο αιώνα. Ο Σύλλογος «Ρήγας», Αθήνα 1969.*
- Κοτζιούλας, Γ., *Ηπειρωτικά, Αθήνα 1954.*
- Κρίνος, Σ.Δ., «Αθανάσιος Ψαλίδας», *Εστία*, (1879), 147 - 149.
- Λουκάτος, Σπ., «Ο Ελληνισμός της Διασποράς και η κρίση του Ανατολικού Ζητήματος, 1875 - 1881», *Πρακτικά Ιστορικού Συμποσίου: «Η τελευταία φάση της ανατολικής κρίσεως και ο Ελληνισμός», Αθήνα 1983, 335 - 348.*
- Νούτσος, Π., «Ο νεαρός Ψαλίδας και η φιλοσοφία του γαλλικού Διαφωτισμού», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 23 (1981), 187 - 215.
- Νούτσος, Π., «Ο νεαρός Ψαλίδας για τη θεία Αποκάλυψη», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 25 (1983), 265 - 286.
- Νούτσος, Π., «Ένα μαθηματάριο 'Μεταφυσικής' του Αθ. Ψαλίδα», *Ο Εραμιστής*, 18 (1986), 93 - 104 και *Πρακτικά Συνεδρίου Ιστορίας: Ηπειρος: Κοινωνία - Οικονομία, 15ος - 20ος αιώνα*, Γιάννινα 1986, 337 - 345.
- Νούτσος, Π., «Λόγος και αποκάλυψη στο έργο του νεαρού Αθ. Ψαλίδα», *Τα Ιστορικά*, αρ. 8 (Ιούν. 1988), 37 - 52.
- Νούτσος Π., «Η φιλοσοφική σκέψη κατά την περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού ως ιστοριογραφικό πρόβλημα», *Σύγχρονα θέματα*, αρ. 35 - 37 (Δεκ. 1988), 207 - 211.
- Νούτσος, Χ., *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία, Αθήνα 1990.*
- Παναγιωτόπουλος, Β., «Η εμφάνιση της σύγχρονης πολιτικής σκέψης στη νεότερη Ελλάδα», *Τα Ιστορικά*, αρ. 10 (Ιουν. 1989), 3 - 12.
- «Ρήγας», *Δημοσίευμα του Δημοκρατικού Συλλόγου Ρήγα, Αθήνα 1879.*

- «Ριζοσπάστης», «Ποιοι συμμετέχουν εις Β' Πανεργατικόν Συνέδριον», *Ριζοσπάστης*, 11 - 10 - 1920, 3.
- «Ριζοσπάστης», «Η πρωτομαγιά στα Γιάννινα», *Ριζοσπάστης*, 7 - 5 - 1923, 2.
- «Ριζοσπάστης», «Ιωάννινα», *Ριζοσπάστης*, 24 - 1 - 1924, 2.
- «Ριζοσπάστης», «Η τυραννία του Αλή Πασά αναζει και πάλιν», *Ριζοσπάστης*, 12 - 1 - 1925, 7.
- «Ριζοσπάστης», «Στα μπουντρούμια του Νέου Αλή Πασά», *Ριζοσπάστης*, 16 - 1 - 1925, 1.
- Rolland, R., «Το κήρυγμα των διανοουμένων», *Ο Νουμάς*, 16 (1919), 479.
- ΣΕΚΕ, «Rapport au Bureau Socialiste International», *L' Avenir*, 4(1919), 306 - 309.
- Σούλης, Χρ., «Η έκθεσις του ηπειρωτικού τύπου», *Η Δωδώνη*, Α' (Αλεξάνδρεια 1931/1932), 273 - 284.
- Σταυροπούλου, Ε. - Λ., *Παναγιώτης Πανάς (1832 - 1896)*, Αθήνα 1987.
- (Ταγκόπουλος, Δ.), «Φαινόμενα και πράγματα», *Ο Νουμάς*, 16 (1919), 553.
- Φάντης, Π., «Ο Γιωσέφ Ελιγιά», *Ήπειρος*, 30 - 8 ως 9 - 9 - 1931, 1.
- Φωνή του Εφέδρου (Ηράκλειο), 13 - 12 - 1923, 1· 18 - 5 - 1924, 2· 2 - 11 - 1924, 1.
- Ψαλίδας, Αθ., *Αληθής ευδαιμονία, ήτοι βάσις πάσης θρησκείας. Vera Felicitas, sive fundamentum omnis religionis*, Βιέννη 1791.
- Ψαλίδας Αθ., *Καλοκινήματα* (1795), έκδ. Α. Αγγέλου, Trongen 1951.
- Ψαλίδας, Αθ., και Κοσμάς Θεσπρωτός, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, επιμ. Αθ. Χ. Παπαχαρίση, Ιωάννινα 1964.

[The main body of the document contains several paragraphs of text that are extremely faint and illegible due to the quality of the scan. The text appears to be organized into a list or series of entries, but the specific details cannot be discerned.]

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

(Εδώ θα ανθολογηθούν ορισμένα άγνωστα ή δυσεύρετα κείμενα, με τα οποία τεκμηριώθηκε η ομιλία που προτάσσεται).

I.

«...έγκλημα εσχάτης κατά του έθνους προδοσίας»¹

«ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΣ. — Εἴμεθα δυστυχῶς ὁ μόνος πολιτικός Σύλλογος ἐν Ἀθήναις. Τοῦτο βεβαίως, δὲν συνιστᾷ μεγάλως τὴν πρωτεύουσαν Κράτους ἀριθμοῦντος τριάκοντα πέντε ἐτῶν συνταγματικὸν βίον, ὡς ἀποδεικνῦον — τὸ κατ' ἐμὲ — ὅτι, μεθ' ὅλην ἡμῶν τὴν οἴησιν, ἥκιστα φροντίζομεν περὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐργασίας πρὸς βελτίωσιν τῶν κακῶς κειμένων καὶ καθιέρωσιν ὑγιοῦς πολιτικῆς. Ἡ τοιαύτη ἔλλειψις εἶναι βεβαίως λίαν σπουδαία καὶ εἶναι τὸ κύριον αἴτιον τῆς ἐπικρατούσης πολιτικῆς παραλυσίας.

Εἴμεθα ὁ μόνος πολιτικὸς Σύλλογος ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' ἀκριβῶς τοῦτο ἐπιβάλλει ἡμῖν μεγαλύτερα καθήκοντα. Ἐὰν ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι σύλλογοι, θὰ συνεμερίζοντο μεθ' ἡμῶν τὴν εὐθύνην τῆς διαφωτίσεως τῆς κοινῆς γνώμης, ἐπὶ τῶν ἐκάστοτε ἀναφουομένων ζητημάτων. Μὴ ὑπαρχόντων ὅμως, ἅπανα ἡ εὐθύνη ἐπιβαρύνει ἡμᾶς, καὶ τὴν εὐθύνην ταύτην δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίσωμεν, ἀλλὰ καὶ δὲν πρέπει νὰ φοβώμεθα, προκειμένου περὶ ἐκπληρώσεως τοῦ εἰς ἡμᾶς ἐπιβαλλομένου καθήκοντος.

Καὶ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου προσκαλεῖ σήμερον ἡμᾶς τὸ προεδρεῖον, προτεῖνον ἡμῖν νὰ συσχεφθῶμεν περὶ τῆς πορείας, ἣν δέον νὰ τηρήσῃ ἡ Ἑλλάς ἀπέναντι τοῦ ἐκ τῆς βερολινείου συνθήκης προκύψαντος ζητήματος τῆς διακανονίσεως τῶν ὀρίων.

Βεβαίως, ἂν σήμερον ἀναγκασθῶμεθα νὰ συζητῶμεν περὶ ζητήματος τόσῳ ταπεινοῦ καὶ μικροῦ, δὲν πταίομεν ἡμεῖς. Πταίουσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες τοὺς πόθους καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἑλληνισμοῦ, διὰ τῆς ἐγκληματικῆς διαγωγῆς των κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν Ἀνατολῇ κρίσεως, περιώρισαν εἰς τὴν προσάρτησιν ταινίας τινος ἐδάφους, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥσσον μεγάλης.

Ἡμεῖς, καὶ ὡς ἄτομα καὶ ὡς Σύλλογος, ἐπράξαμεν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς κρίσεως πᾶν τὸ ἐφ' ἡμῖν, ὅπως ἐξεγείρωμεν τὸν ἑλληνισμόν πρὸς ἔνο-

1. Ομιλία του Παναγιώτη Πανά στις συνεδρίες 2 και 5 · 7 · 1879. Δημοσίευμα του Δημοκρατικού Συλλόγου Ρήγα, Αθήναι 1879, 3 · 8 και 15 · 18.

πλον διεχδίκησιν τῶν δικαιωμάτων του, δυστυχῶς ὅμως δὲν εἰσηκούσθημεν. Ἡ φωνὴ ἡμῶν ἔμεινε φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Τίς κατέστησεν EPHMON τὴν Ἑλλάδα; Ποῖον τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ἐστὼς ἐν τόπῳ ἀγίῳ; Δὲν ἔχετε ἀνάγκην νὰ μάθητε τοῦτο παρ' ἐμοῦ. Τὸ γινώσκετε κάλλιστα, τὸ ὑποδεικνύει ἡ συνείδησις τοῦ ἔθνους, ἥτις ὅμως εἰς τοῦτο καὶ μόνον δυστυχῶς περιορίζεται...

Ἄλλὰ, οἷος δῆποτε καὶ ἂν πταίῃ, οἷος δῆποτε καὶ ἂν ἦναι ἡ κυρία αἰτία, ἡ μαράνασα τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, ἡ ἐξαντλήσασα τὴν ἐθνικὴν ζωτικότητα οἷος δῆποτε καὶ ἂν ἦναι ὁ μεταμορφώσας τὸ ἔθνος ἀπὸ ἥρωος εἰς ἐπαίτην, ἐπαναλαβὼν ἐν πλήρει ΙΘ' αἰῶνι τὸ τερατούργημα τῆς Κίρκης, τὸ ζήτημα τῆς διαρρυθμίσεως τῶν ὀρίων ἐτέθη ἤδη εἰς τὴν ἡμερησίαν εὐρωπαϊκὴν διάταξιν, ὡς ὁ ὕψιστος τῶν πόθων τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ ἐκ τῆς καλῆς ἢ κακῆς λύσεως αὐτοῦ ἐξαρτᾶται, οὐ μόνον τὸ μέλλον ἐπαρχιῶν καθαρῶς ἑλληνικῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τιμὴ τῆς ἐλευθερίας Ἑλλάδος...

Δὲν θὰ συζητήσω ἐνταῦθα, ἂν καλῶς ἢ κακῶς ἔπραξεν ἡ Ἑλλάς, ἀποταθεῖσα εἰς τὸ ἐν Βερολίνῳ συνέδριον καὶ ἀναθέσασα εἰς τὴν διπλωματίαν τὴν τύχην τῶν ὑπὸ τὴν Τουρκίαν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, ἐνῶ ἡ δύνατο ἐντίμως διὰ τῶν ὄπλων, νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτήν. Τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ μὲ ἔφερε λίαν μακρὰν, — ἄλλως τε, δὲν πρόκειται καὶ περὶ τούτου σήμερον. Θὰ ἔλθῃ ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ συζητηθῇ, καὶ θὰ καταδειχθῇ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ποῖος εἶναι ὁ κύριος αἴτιος τῆς τοιαύτης αὐτόχρημα προδοτικῆς διαγωγῆς, καὶ παρὰ τίνος πρέπει νὰ ζητήσῃ λόγον ...

Δὲν θὰ συζητήσω, ἐπαναλέγω, σήμερον τὸ ζήτημα τοῦτο, διότι ἡ τοιαύτη συζήτησις νῦν δὲν δύναται νὰ μεταβάλλῃ τὰ γεγονότα ...

Ἡ Ἑλλάς ἀπετάθη εἰς τὴν διπλωματίαν, ζητήσασα παρ' αὐτῆς τὴν διαρρυθμίσειν τῶν ὀρίων της!!!... ἡ δὲ διπλωματία ἐξήνεγκε μίαν ἐπὶ τῆς αἰτήσεως ταύτης ἀπόφασιν, καὶ ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀποτελεῖ μέρος διεθνοῦς συνθήκης.

Ἡ Ἑλλάς ἀποταθεῖσα εἰς τὴν διπλωματίαν, ἀνέλαβε δυστυχῶς ἀπέναντι αὐτῆς, τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σεβασθῇ τὴν ἐτυμηγορίαν της, οἰαδήποτε καὶ ἂν ἤθελεν εἶσθαι αὕτη, — καὶ ἀνεγνώρισεν, οὕτως εἶπεῖν, εἰς αὐτὴν τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσῃ ἐν οἷα δῆποτε περιπτώσει σεβασμὸν πρὸς τὴν ἀπόφασιν της ταύτην. Ἐκτελουμένων κατὰ γράμμα τῶν ἐν τῇ βερολινεῖῳ συνθήκῃ ἀναγραφέντων, ἡ Ἑλλάς δὲν δύναται νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ αὐτά, διότι αὕτη τὰ προεκάλεσε, ἀναλαβοῦσα οὕτω ὑποχρέωσιν, ἣν δὲν εἶναι εἰς θέσιν σήμερον νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν. Ἐχει λοιπὸν, ὡς Κράτος, καθῆκον νὰ σεβασθῇ τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην, ἄχρι οὖν νεώτερα γεγονότα ἐπέλθωσι νὰ ἀπαλλάξωσι αὐτὴν τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης.

Ἄλλ' ἂν αἱ περιστάσεις ἐπιβάλλωσιν εἰς αὐτὴν τὸ καθήκον τοῦτο, ἔχει ὅμως καὶ τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῆς διπλωματίας τὴν πλήρη καὶ ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῆς ἐξενεχθείσης ἀποφάσεως, διακηρύττουσα ἐκ τῶν προτέρων ὅτι πᾶσαν πρὸς βλάβην τοῦ ἑλληνισμοῦ τροποποιήσιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης, θεωρεῖ ὡς ἀπαλλάττουσαν αὐτὴν πάσης ὑποχρεώσεως καὶ ἀποδίδουσαν αὐτῇ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας της.

Οὕτω, τοῦλάχιστον ἐγὼ φρονῶ, ὅτι δύναται νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ λάθος, ὅπερ ἔπραξε, καὶ ν' ἀνακτήσῃ τὴν τιμὴν της, ἣν τόσῳ ἀσυνέτως ἐξέθετο. Ἀποδεχομένη σήμερον ἡ Ἑλλὰς τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης προτεινομένην τροποποιήσιν τῆς συνθήκης, καταπίπτει ἔτι μᾶλλον ἠθικῶς καὶ ἀποθαρρύνει τὸν εἰς αὐτὴν ἀτενίζοντα ἑλληνισμόν, ἀποβάλλουσα τὸ γόητρον, δι' οὗ τὴν περιέβαλον μακροχρόνιοι κατὰ τῆς τυραννίας ἀγῶνες καὶ ὑπερανθρώπινα κατορθώματα.

Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ἡ γενικὴ ἔποψις τοῦ ζητήματος· ὑπάρχει ὅμως καὶ ἄλλη, ἀφορῶσα ἰδίως εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν περὶ αὐτὰ χώραν, - ἔποψις, ἣν ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ παρίδῃ· ἔποψις ἀπορρέουσα ἐξ αὐτοῦ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ Πύλη ἔθετο τὸ περὶ τῆς χώρας ἐκείνης ζήτημα.

Καὶ τῷ ὄντι, τί λέγει ἡ Πύλη; Πῶς δικαιολογεῖ τὴν ἄρνησίν της; «Δὲν δύναμαι, λέγει, νὰ παραχωρήσω τὴν ἡπειρωτικὴν ἐκείνην χώραν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι ἡ χώρα ἐκείνη εἶναι ἀλβανικὴ».

Οὕτω τεθέντος τοῦ ζητήματος, ἡ Ἑλλὰς ὑποχωροῦσα δὲν ἀναγνωρίζει ὡς ἀληθῆ καὶ πραγματικὴν τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῆς Πύλης, καὶ δὲν ὑπογράφει τὴν ἐξαλβάνισιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκείνης χώρας καὶ τὴν αἰωνίαν καταδίχην τοῦ ἐν αὐτῇ ἑλληνικοῦ στοιχείου; ...

Ἴδου οἱ λόγοι, δι' οὓς νομίζω ὅτι ἡ ἀποδοχὴ οἴας δῆποτε πρὸς βλάβην τοῦ ἑλληνισμοῦ τροποποιήσεως τῆς βερολινείου συνθήκης εἶναι ἔγκλημα ἐσχάτης κατὰ τοῦ ἔθνους προδοσίας.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς φημιζομένης τροποποιήσεως τῆς συνθήκης.

Ἐπιτρέψατέ μοι νῦν νὰ θίξω τὸ ἕτερον μέρος τοῦ ζητήματος, τὸ ἀφορῶν εἰς τὰς ὑποχρεώσεις, ἃς ἀπέναντι τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Εὐρώπης αὐτῆς θὰ ἀνελάμβανε ἡ Ἑλλὰς, καθ' ἣν περίστασιν ἐξετελεῖτο τὸ 24ον ἄρθρον τῆς βερολινείου συνθήκης.

Ἡ Τουρκία ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ ὑποστηρίζουσα αὐτὴν διπλωματία ἀφ' ἑτέρου, δὲν θὰ στερῆσαι βεβαίως εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα παραχώρησιν οἴας δῆποτε ἐδαφικῆς ἐκτάσεως, ἂν μὴ λάβωσιν ἀντ' αὐτῆς ἐγγυήσεις τινὰς περὶ τοῦ μέλλοντος. Τοῦτο τοῦλάχιστον λέγεται ῥητῶς καὶ ἐν τῇ Κυανῇ Βίβλῳ τῆς Ἀγγλίας.

Τὴν περίστασιν ταύτην δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν οἱ μεγάλοι ἡμῶν πολιτικοί, οἱ εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου ἀποταθέντες, τοῦθ' ὅπερ ἤχιστα τιμᾶ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν διορατικότητα.

Ἄλλ' ὁποίου εἶδους θὰ ἦναι αἱ ἐγγυήσεις αὐται; Οἷου δῆποτε εἶδους καὶ ἂν ἦναι, δὲν θὰ ἦναι ἡ καταδίκη τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀρνούμενου τὰς παραδόσεις αὐτοῦ, τὴν ἐν Ἀνατολῇ ἀποστολὴν του καὶ αὐτὸ τὸ μέλλον του, χάριν ἑδαφικῆς τινος παραχωρήσεως;

Ἄν αἱ ἐγγυήσεις αὐται συνεπάγονται τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ δικαιώματος τῆς κατακτήσεως, ἂν καταδικάζωσιν αἰωνίως ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν τὰς ὑπολοίπους ἑλληνικὰς ἐπαρχίας, φρονεῖτε ὅτι δύνανται νὰ ἦναι ἀποδεκταί; Φρονεῖτε ὅτι ἡ Ἑλλάς ὀφείλει νὰ ὑπογράψῃ τὴν καταδικὴν της, νὰ αὐτοκτονήσῃ;

Ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν τὸν φρονῶ. Ἀφίνω εἰς τοὺς παρὰ τὸν Βόσπορον δημοσιογράφους νὰ ὀνειρεύωνται ἑλληνοτουρκικὴν συμμαχίαν. Ἐγὼ τὴν συμμαχίαν ταύτην, οἷοι δῆποτε λόγοι καὶ ἂν φέρωνται εἰς ὑποστήριξίν της, θέωρησα πάντοτε καὶ θεωρῶ ὡς ἰδέαν ἐκτρωματικὴν, ὡς ἄρνησιν αὐτοῦ τοῦ λόγου τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Πιστεύω δὲ ὅτι ἡ ἀποδοχὴ τοιούτων ὄρων, ἡ ἀναγνώρισις τοιούτων ἐγγυήσεων προδικαζουσῶν τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἶναι ἐπίσης ἔγκλημα ἐσχάτης κατὰ τοῦ ἔθνους προδοσίας.

Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν πεποιθήσιν μου ταύτην, καθυποβάλλων εἰς τὸν Σύλλογον τὸ ἐπόμενον ψήφισμα:

Ο ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΡΗΓΑΣ

λαμβάνων ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ μὴ ἀκριβῆς ἐκτέλεσις τοῦ 13ου πρωτοκόλλου τῆς βερολινείου συνθήκης, οὐ μόνον βλάπτει μεγάλως τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ προσβάλλει αὐτὴν τὴν τιμὴν τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, ὡς χλευαζομένης διὰ τούτου τῆς εὐπιστίας αὐτῆς καὶ περιφρονουμένων τῶν ὑπὸ τῆς συνθήκης ἐπισήμως ἀναγνωρισθέντων δικαιωμάτων της: Φρονῶν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ἡ ἐλευθέρα Ἑλλάς οὐδὲν ἔχει δικαίωμα, ὅπως διαπραγματευθῇ τὴν ἐλευθερίαν χωρῶν, αἵτινες καὶ δυνάμει τῆς συνθήκης ἐκείνης ἔτι δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπηλλαγμένοι τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ:

ΨΗΦΙΖΕΙ

Ὅτι τὴν συγκατάθεσιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς οἰανδήποτε

τροποποίησιν τῆς βερολινείου συνθήκης, τείνουσαν εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ἐγκατάλειψιν, ἔστω καὶ τοῦ ἐλαχίστου μέρους τῶν ὑπὸ τῆς συνθήκης ἐκείνης ὑποδειχθεισῶν χωρῶν, ἢ εἰς τὴν δι' ὄρων ἀσυμβιβάστων πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους δέσμευσιν τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἐλευθέρας αὐτοῦ ἐνεργείας, ἢ εἰς τὴν ὅπωςδήποτε ἀναγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ κατακτητοῦ ἐπὶ τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν.

ΘΕΩΡΕΙ

ὡς ἔγκλημα ἐσχάτης κατὰ τοῦ ἔθνους προδοσίας.

[...] ΠΑΝ. ΠΑΝΑΣ. — Τὸ ζήτημα δυστυχῶς τίθεται κατὰ τρόπον οὐδεμίαν καταλείποντα ἀμφιβολίαν περὶ τῆς σπουδαιότητος, ἣν ἡ λύσις αὐτοῦ δύναται νὰ ἐνασκήσῃ ἐπὶ τῆς μελλούσης τύχης τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς ἀμφισβητουμένης χώρας. Καὶ τῷ ὄντι, τί λέγει ἡ Τουρκία; Δὲν δύναμαι νὰ παραχωρήσω τὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν λοιπὴν Ἠπειρωτικὴν χώραν, διότι αὕτη ἀνήκει εἰς τοὺς Ἀλβανούς, δὲν εἶναι ἐλληνική. Δὲν φρονεῖτε λοιπόν, ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἐνδίδουσα ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, ἀναγνωρίζει ὡς δικαίαν καὶ λογικὰς τὰς ἐπὶ τῆς Ἠπείρου ἀξιώσεις τῶν Ἀλβανῶν, καὶ καταδικάζει τοὺς ἐλληνικοὺς ἐκείνους λαοὺς εἰς αἰωνίαν δουλείαν; Δὲν φρονεῖτε ὅτι ἀποθαρρύνει καὶ αὐτοὺς ὡς καὶ πάντας τοὺς ὑπὸ τὴν δουλείαν μένοντας Ἕλληνας, ἐμπνέουσα αὐτοῖς δισταγμοὺς περὶ τῆς ζωτικότητος τῆς ἐλευθερίας ταύτης γωνίας; Ἐγὼ τοῦλάχιστον τὸ πιστεύω, καὶ ἰδοὺ διατὶ φρονῶ ὅτι ἡ Ἑλλάς ὀφείλει νὰ μὴ συγκατατεθῇ εἰς οἵανδήποτε τροποποίησιν τῆς Βερολινείου συνθήκης, δυναμένην νὰ παραστήσῃ αὐτὴν ἄνευ αὐτοβουλίας καὶ νὰ παραβλάψῃ ὅπως δῆποτε τὸ μέλλον τῶν χωρῶν ἐκείνων, αἵτινες ἄλλως καὶ διὰ τῆς συνθήκης αὐτῆς — πλὴν τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος, ὅπερ εἶναι ἀπαράγραπτον - ἀπέκτησαν, οὕτως εἰπεῖν καὶ νόμιμον τίτλον ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας, τὸν ὅποῖον ἡ Ἑλλάς οὔτε δύναται, οὔτε ἔχει τὸ δικαίωμα, νὰ πωλήσῃ, ἔστω καὶ ἀντὶ πλουσίας ἀμοιβῆς.

Ἐλέχθη ὅτι τὸ μέγα τοῦ ἐλληνισμοῦ ζήτημα μετετρέπη εἰς ἀπλοῦν ζήτημα διευθετήσεως ὀρίων. Συμφωνῶ πληρέστατα. Ἀλλὰ τίς πταίει εἰς τοῦτο; Οἱ κυβερνῶντες, λέγουσι. Ναί, δὲν τὸ ἀρνοῦμαι· ἀλλὰ πλὴν τῶν κυβερνῶντων πταίει καὶ αὐτὸς ὁ ἐλληνικὸς λαός, ὅστις τὴν διεξαγωγὴν τῶν σπουδαίου ζητήματος, ἐνεπιστεύθη εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, ὧν τὰ προηγουμένα οὐδεμίαν ἔπρεπε νὰ παρέχωσιν αὐτῷ ἐμπιστοσύνην. Καὶ ἀκριβῶς διότι οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην ἔχω, ἢ δύναμαι νὰ ἔχω, εἰς τοὺς κατέχοντες ἢ εἰς τοὺς ἀντιποιοιυμένους τὴν ἐξουσίαν, εἰς τοὺς διευθύνοντας, ἢ

εἰς τοὺς ἐτοιμαζομένους, ὅπως διευθύνουσι τὴν τοῦ Κράτους πολιτικὴν, θέλω ὁ λαὸς νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν, νὰ ἐκφρασθῇ ῥητῶς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς πολιτικούς του πορείαν συμφωνοτέραν πρὸς τὰ ἔθνικα συμφέροντα, ἐκείνης ἢ ἄχρι τοῦδε ἠκολούθησαν, καὶ ἦν ἀφεύχτως θὰ ἀκολουθήσωσιν, ἂν ὁ λαὸς ἐξακολουθῇ ἀμεριμνῶν καὶ σιωπῶν. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει οὐδὲ νὰ παραπονεθῇ κἂν θὰ ἔχη δικαίωμα κατὰ τῆς οἰασδήποτε τῶν κυβερνώντων διαγωγῆς. Ὑπάρχουσι τινες πιστεύοντες — ἂν εἰλικρινῶς ἢ ὄχι, ἀγνοῶ - ὅτι πᾶν ὅ,τι πράττουσιν αἱ κυβερνήσεις ἔχει καλῶς. Εἶναι καὶ τοῦτο εἶδός τι αἰσιοδοξίας. Δὲν πιστεύω ἐπὶ τὸ κυβερνητικὸν ἀλάνθαστον ὡς δὲν πιστεύω εἰς τὸ συνταγματικὸν ἀνεύθυνον, διὰ τοῦτο φρονῶ, ὅτι ὁ λαὸς δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλείπῃ ζητήματα, καὶ μάλιστα τοιαύτης σπουδαιότητος, εἰς τὰς χεῖρας εὐαρίθμων ἀτόμων, πεποιθῶς εἰς τὴν πολιτικὴν σύνεσιν καὶ τὴν φιλοπατρίαν των καὶ λησμονῶν τὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος. Εἶδομεν τοὺς πολιτικούς ἅπαντας, ἐκ περιτροπῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν, καὶ πάντας ὁμοῦ ἐν καιρῷ τῆς οἰκουμενικῆς, καὶ χωρὶς νὰ εἴμεθα μάντις δυνάμεθα κάλλιστα νὰ προϊδῶμεν τὸ σημεῖον, ἄχρι τοῦ ὁποίου δύναται νὰ φθάσῃ ἡ ἐνέργειά των, προκειμένου περὶ ἔθνικοῦ ζητήματος.

Πᾶσα διαπραγματεύσις ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς λοιπῆς ἡπειρωτικῆς χώρας, ἔστω καὶ ἐπὶ ἀποζημιώσει, ἔχει, κατ' ἐμὲ, τὸν μισητὸν χαρακτῆρα τῆς ἀγοραπωλησίας, καὶ ὡς τοιαύτην φρονῶ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ τὴν ἀποκρούσῃ ὡς ἐπίσης φρονῶ, ὅτι ὀφείλει νὰ ἀποκρούσῃ καὶ πάντα ὄρον δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἄρνησις τῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἱστορίας της καὶ νὰ δεσμεύσῃ τὴν ἐλευθέραν αὐτῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἐνέργειαν, διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως οἷωσδήποτε ὑποχρεώσεων ἀπέναντι τῆς Πύλης, ὧν ἐγγυήτρια θὰ ἦναι αὐτὴ ἡ Εὐρώπη.

Δύο λέξεις ἔτι περὶ τῆς Ἰταλίας, ἣν ἔφερον ἡμῖν ὡς παράδειγμα ὁ ἀξιότιμος ἐταῖρος κ. Φιλήμων. "Ἄν πρόκειται νὰ λάβωμεν ὡς παράδειγμα τι ἐκ τῆς Ἰταλίας, δὲν εἶναι βεβαίως ἡ πορεία τῆς κυβερνήσεως τοῦ Τουρίνου ἐκείνη, ἣν πρέπει νὰ λάβωμεν, ἀλλ' ἡ διαγωγή τῶν δημοκρατικῶν ὡς ὀρθῶς παρετήρησε καὶ ὁ προλαλήσας. Οὗτοι εἶχον ἀναγράψῃ ἐν τῇ σημαίᾳ των τὸ ῥητόν:

o tutti liberi, o tutti schiavi frementi,

ῥητόν, ὅπερ περιελάμβανεν ἅπασαν αὐτῶν τὴν πολιτικὴν πίστιν, — τὸ δὲ Ἄσπρομόντε καὶ ἡ Μεντάνα ἦσαν ἡ εὐγλωττέρα διαμαρτύρησις κατὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἰταλῶν διπλωματῶν».

II.

Βελτιώσατε πρώτον την εσωτερικήν κατάστασιν»¹

«ΡΟΚΟΣ ΧΟΙΔΑΣ. Ὅμιλεῖτε περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος καὶ συζητεῖτε περὶ αὐτοῦ, ἐνῶ ἀκόμη δὲν ἐλύσατε τὸ ἐσωτερικόν. Μοὶ φέρετε ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς ἰταλικῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἐσκέφθητε πότε ποῖοι ἦσαν οἱ πρωτουργοὶ τῆς ἰταλικῆς ἐνότητος καὶ ποῖοι διέπουν τὰς τύχας ἡμῶν σήμερον; Ἐκεῖ ὁ Κάρολος Ἀλβέρτος, ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουήλ, ὁ Καβούρ καὶ ὁ Ματσίνης, ἀλλ' ἐδῶ ποῖοι; Ἄνδρες παθῶν καὶ συμφερόντων, ἔρποντες πρὸ τῆς Αὐλῆς καὶ τῆς φατρίας. Ἐκεῖνοι ἠσθάνοντο τοὺς δημιουργοὺς παλμοῦς, τοὺς παραγωγοὺς μεγάλων καὶ ἀθανάτων ἔργων, ἐνῶ ἐνταῦθα αἰσθάνονται παλμοὺς διὰ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὰ ρουσφέτια, ἐστερημένοι παντὸς γενναίου αἰσθήματος παραγωγῆς ἐθνικῶν καὶ ὠφελίμων ἔργων. Καὶ συγκρίνετε μὲ τοὺς γίγαντας ἐκείνους ἡμᾶς τοὺς νάνους. Δὲν πρέπει νὰ λύσητε τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημα πρὶν λύσετε τὸ ἐσωτερικόν. Λύσατε πρώτον αὐτὸ καὶ τότε προβῆτε εἰς τὴν λύσιν ἐκείνου.

|...| ΡΟΚΟΣ ΧΟΙΔΑΣ. — Ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνισμοῦ εἶναι ἱστορία δημοκρατικῆ. Ἐὰν ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ Κόδρου καὶ τοῦ Θησεῦς, ὁπότε ἡ Ἑλλάς ἐβασιλεύετο δημοκρατουμένη, μέχρι τῶν τροπαίων τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν Πλαταιῶν, τῆς Σαλαμῖνος καὶ τῆς Μυκάλης, δὲν βλέπομεν παρὰ αὐταπάρνησιν καὶ θυσίαν διὰ τοὺς λαοὺς. Ὁ Κόδρος ὁ ἀθάνατος ἐκεῖνος βασιλεὺς, ἀπέθετε τὸν θρόνον του καὶ τὴν ζωὴν διὰ ν' ἀναδείξῃ τὸν λαὸν του μεγάλον καὶ εὐδαίμονα, καὶ ἔπιπτε ὡς ἀληθῆς δημοκρατικὸς βασιλεὺς ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ του. Ὁ Θησεύς, ὅστις ἐθεώρησε ὕβριν τὴν προσφώνησιν τοῦ Κρέοντος καὶ δὲν ἠγείχετο ν' ἀποκαλεῖται τύραννος... Ἀλλὰ, φέρετέ μου σήμερον ἓνα Κόδρον, ἓνα Θησεά, ὅστις νὰ θυσιάσῃ καὶ

1. Ομιλία του Ρ. Χοιδά στις συνεδρίες 5 και 18 · 7 · 1879. *Δημοσίευμα*, 18 και 21 · 22.

ζωὴν καὶ στέμμα καὶ θρόνον. Ἄλλ' ἐὰν ἀφήσωμεν τὴν πατρικῶς βασιλευ-
ομένην Ἑλλάδα καὶ τοὺς ἀθανάτους ἡμῶν δημοκρατικούς προγόνους τοὺς
Σαλαμινομάχους καὶ Μαραθωνομάχους καὶ ἔλθωμεν εἰς τὸν μέγαν τῆς
παλιγγενεσίας ἀγῶνα, δὲν βλέπομεν ἄλλο ἢ θυσίαν καὶ αὐταπάρησιν, ἀ-
ναδείξασαν τὴν πατρίδα μεγάλην καὶ ἔνδοξον.

Ὁ πατὴρ τῶν ἰδεῶν μας, ὁ ἔθνομάρτυς Ῥήγας, ὅταν ἐκήρυττε τὴν
Ἑλλάδα μεγάλην ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ ἀδελφὴν τῶν
ἀναξιοπαθούτων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, μεθ' ὧν ἠνόει νὰ τὴν συνδέσῃ ἐν
δημοκρατικῇ ὁμοσπονδίᾳ, δὲν ἐφαντάζετο ὅτι θὰ ἔλθῃ ἐποχὴ ἀθλίας, ἀδό-
ξου ἐστρατείας μέχρι Δομοκοῦ καὶ πετσωματικῆς ἐξοπλίσεως. Δὲν ἐφαν-
τάζετο βαυαρικὰς δυναστείας, ταπεινωσάσας τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τοῦ πο-
λίτου, οὐδὲ μεταπολιτεῦσεις ἐνσαρκωθείσας ἐν τῷ προσώπῳ ἀνδρός, οὐ-
τινος πρώτη πράξις ὑπῆρξεν ἢ πρὸς τὸ ἔθνος ἐν τῇ Β' ἐθνικῇ συνελεύσει πα-
ρακαθήμενον, ἐκσφενδόνισις τοῦ ταπεινωτικοῦ ἐκείνου διαγγέλματος, δι'
οὐ ὁ βασιλεὺς ἔθετε πρὸς αὐτὴν τὸ δίλημμα ἢ τῆς παραδοχῆς τῶν προτά-
σεων τοῦ ἢ τῆς ἀποχωρήσεως. Καὶ οἱ ἐργάται τοῦ διαγγέλματος ὑπῆρξαν
οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες διεῖπον καὶ διέθετον τὰς τύχας τῆς πατρίδος μας.

Καὶ εἰς μὲν ἐκείνων ἐνήργησε μὴ ἔχων συνείδησιν τῆς ἐγκληματικῆς
πράξεως, ἀλλὰ πεποιθώς, ὅτι ἔπραττέ τι ἐθνικόν. Καὶ οὗτος ἀπέθανε πε-
ρίδοξος τῆς οἰκουμενικῆς πρόεδρος. Οἱ ἄλλοι δύο ἐξακολουθοῦν νὰ συνεχί-
σουν τὸ ἔργον τῶν ἐν κακοδιοικήσει καὶ σπατάλῃ. Καὶ χθὲς ἀκόμη αὐτοὶ
οἱ πρωτοῦργοι τοῦ τότε διαγγέλματος καὶ τοῦ ἔπειτα ῥωσικοῦ γάμου, εἰς
ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ Κρήτη αἱματοκυλισμένη ἐζήτει ἀπὸ τὴν Εὐρώπῃν δι-
καιοσύνην καὶ ἐλευθερίαν, καὶ χθὲς ἀκόμη λέγω αὐτοὶ οὗτοι ἐξύβρισαν τὸ
ἔθνος μὲ τὸ πραξικόπημα τῆς 14 Ἰουλίου, φιμώσαντες τὴν ἐθνικὴν ἀντι-
προσωπείαν. Τούτους διεδέχθησαν οἱ κατὰ καιροὺς γενόμενοι πρωθυπουρ-
γοὶ τῆς Ἑλλάδος, πάντες ὑπηρετήσαντες ἐναλλάξ αὐλὴν καὶ φατρίαν, ἐπὶ
ζημίᾳ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων καὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὃν ἐ-
νέκλεισαν μεταξὺ τοῦ Ταινάρου καὶ τῆς Λαμίας.

Καὶ θέλετε νὰ λύσετε ἐξωτερικὸν ζήτημα μὲ τοιοῦτους ἀνδρας καὶ ὑ-
πὸ τοιοῦτο καθεστῶς; Ἐὰν φρονεῖτε οὕτω, ὁ σύλλογος Ῥήγας παραγνώ-
ρίζει τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ δόγματα τοῦ πρωτομάρτυρος Ῥήγα.

Καὶ πείθομαι εἰς τοῦτο, ὅταν βλέπω ἐνταῦθα παριστάμενον ἐκ τῶν
τετρακοσίων περίπου μελῶν μόλις τὸ τρίτον, καὶ τοῦτο συζητουμένου
σπουδαιοτάτου ζητήματος. Ἀποτινάξατε τὴν νωθρότητα καὶ καλέσατε καὶ
τοὺς ἄλλους ἀδελφούς μας ἵνα κατέλθωμεν πάντες εἰς τὰς ἀγυῖας καὶ δια-
φωτίσωμεν τὸν Λαὸν περὶ τῶν κατ' αὐτοῦ τεχταινομένων.

Βελτιώσατε πρῶτον τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν. Ἀπαλλάξατε τὸν τόπον ἀπὸ τοῦ μαραίνοντος αὐτὸν ὀλεθρίου συστήματος. Πείσατε τὸν λαὸν περὶ τούτου, καὶ μετὰ ταῦτα λύεται φυσικῶς τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημα, ἢ δὲ Ἑλλάς ἀπὸ δούλης καὶ κακοδαίμονος ἀναδείκνυται εὐδαίμων, ἐλευθέρα καὶ ἔνδοξος».

III.

«La Bourgeoisie est partout la même»¹

"Une question sociale qui devrait être déjà résolue et que l'on ne pense pas à résoudre en Grèce, est celle des paysans des provinces annexées à ce pays, depuis le Congrès de Berlin. La Bourgeoisie est partout la même: L'égoïsme, le mensonge et l'hypocrisie sont ses qualités inhérentes.

Lors de la guerre d'Orient (1877) elle promettait monts et merveilles aux grecs qui gémissaient sous le joug ottoman. Mais aussitôt que les gouvernants grecs eurent obtenu une partie de l'Épire et de la Thessalie, ils s'empressèrent d'envoyer leurs fils, neveux, parents et protégés, se partager le gâteau, comme préfets, sous - préfets, juges, procureurs, etc., et au lieu de laisser les paysans de ces pays se délivrer — comme ils ont essayé de le faire — de leurs oppresseurs qui s'étaient emparés - il n'y a pas cent ans — violemment de leurs terres, ils ont envoyé une armée pour protéger les spoliateurs, contre les paysans spoliés! C'est infâme! Et nous nous indignons à la seule pensée d'avoir vu le peuple grec laisser commettre un tel crime, une telle indignité.

Dans notre prochaine notice sur la Grèce, nous démontrerons comment il existe aujourd'hui même, à la honte de la classe gouvernante en Grèce des droits féodaux bases sur des spoliations commises au commencement de ce siècle".

1. P. Argyriadès, "Grèce", *La Question Sociale*, 1(1885), 29.

IV.

«Ce personnage du nom Karapanos...»¹

“Nous avons, dans notre premier numéro, parlé de certaines spoliations commises vers le commencement de ce siècle; dans les provinces annexées récemment à la Grèce; aujourd’hui encore, les spoliateurs prélèvent la moitié des récoltes appartenant aux paysans - cultivateurs de la terre.

Voici l’origine de ce vol: les Turcs, après la conquête de l’Empire Grec, malgré *le droit du plus fort*, avaient, dans certains pays (l’Epire et la Thessalie entre autres) respecté la propriété privée des habitants soumis. Cela dura quatre siècles; et ce n’est que quelque temps avant l’indépendance grecque qu’on frustra ces pauvres paysans de leurs biens.

C’est Ali-Pacha de Janina, ce monstre dont la réputation n’est pas à faire ici, qui, après s’être révolté contre le pouvoir du Sultan son maître, porta la ruine et la dévastation dans tous les pays grecs qui environnaient sa contrée. C’est lui qui épuisa toutes les ressources de la scélératesse pour exterminer d’abord ceux qui lui résistaient et s’emparer ensuite de leurs biens. C’était la une des formes de ses acquisitions; voici la seconde:

Voulant avoir à sa disposition assez de richesses, assez d’éléments de corruption pour attirer à lui tous ceux qui pourraient l’aider pour établir son omnipotence (les traitres, tant du côté des opprimés que du côté du pouvoir central envoyés contre lui), — il imagina d’exproprier par le mensonge et la fraude celles des communes qui ne lui opposaient aucune résistance.

Avec la profonde astuce qui était le fond de son caractère, il

1. P. Argyriadès, «La dime en Grèce», *La Question Sociale*, 1(1885), 51 - 54.

parvint à leur persuader, — profitant sans vergogne de ces instants de trouble et d'affolement, — qu'il était de leur intérêt de lui faire l'abandon fictif de leurs terres.

Il leur fit croire que cette aliénation n'était qu'à titre provisoire, ne touchait aucunement à leurs droits de propriétaires, et qu'ils continueraient comme par le passé et avec plus de sécurité encore, grâce à son protectorat, à jouir de leurs biens.

En effet, pendant quelques années, il parut leur tenir parole; mais lorsqu'il se sentit tout puissant, changeant tout d'un coup d'allure, il les mit en demeure de lui faire désormais tous les ans l'abandon de la moitié des produits de leurs terres, ou de les abandonner complètement. Les malheureux paysans spoliés durent se soumettre.

Ces biens et ces droits qu'il s'était arrogés ainsi, furent alors distribués par lui à ces complices et à des traîtres Epirotes qui, pour avoir une part à ces rapines, livraient leurs correligionnaires à ces bourreaux.

Le Gouvernement Turc après la chute d'Ali-Pacha, au lieu d'annuler toutes ces usurpations, maintint les complices de ce dernier dans ces spoliations et profita lui même de titres extorqués par Ali pour les vendre à vil prix ou les donner à ses créatures.

(Ce sont là deux exemples bien caractérisés de l'origine de la propriété et des grandes fortunes).

On croyait qu'après l'annexion d'une partie de l'Épire et de la Thessalie à la Grèce, on allait mettre fin à ces vols périodiques ou à cette dîme quintuplée exercés contre les habitants de ces contrées; mais point. Lorsque ces derniers se crurent en droit de refuser la moitié de leur récolte à leurs spoliateurs, — puisque la domination turque venait de cesser, — l'indigne et inepte gouvernement Grec a envoyé des soldats contre eux, prenant ainsi la défense des voleurs contre les volés.

Chose curieuse à remarquer, celui qui a été le plus féroce au parlement grec, dans cette ignoble campagne contre les droits des paysans frustrés, c'est un des descendants de ces êtres vils qui servaient Ali-Pacha par leurs trahisons. Ce personnage du nom de Karapanos qui trouve juste de continuer à dépouiller des milliers de citoyens grecs, volés et trahis par ses pères, a poussé le cynisme et

l'audace jusqu'à menacer le parlement grec de faire appel aux puissances (?) s'il touchait a ses privilèges! Il y a eu parmi les exploiteurs qui, ayant acheté de ces terres à vil prix du Gouvernement Turc, les laissèrent eux paysans au prix de l'achat, après l'annexion. Mais M. Karapanos a voulu se montrer digne de ses ancêtres!

Ainsi, en dépit de toute justice, le gouvernement grec a pris parti pour quelques millionnaires contre plus de deux cent cinquante mille citoyens qui, se mettant sous sa sauvegarde, espéraient voir mettre enfin un terme a leur inacceptable situation.

Nous reviendrons sur cet important sujet, et nous terminons cet article en engageant fortement les paysans grecs spoliés à ne pas continuer à supporter plus longtemps de la part leurs exploiteurs de pareilles iniquités!"

V.

« Να ελευθερωθείτε από τον κεφαλαιοκρατικό ζυγό»¹

«ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ ΑΡΤΟΕΡΓΑΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΘΕΝ

Καθιστώμεν γνωστόν εἰς τὸ κοινόν, ὅτι κατόπιν τῆς ἀδηκαιολογήτου σκληρῆς ἐπιμονῆς τῶν ἐργοδοτῶν μας, ἀνοίξαμε τρεῖς ἐργατικούς φούρνους ὅπου καθὼς ὑποσχεθήκαμε παρέχουμε ψωμί 10 λεπτὰ φθινότερο καὶ πολὺ καλιτέρας ποιότητος. Ἔτσι ἡ ἀπεργία μας θεωρεῖται ὅτι ἔληξε. Θεωροῦμεν καθῆκον μας νὰ εὐχαριστήσουμε ὅλους τοὺς ὠργανομένους ἐργάτας, γιὰ τὴν ὑποστήριξί τους κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπεργίας, ὅπως καὶ ὅλον τὸν λαὸν Ἰωαννίνων γιὰ τὴν συμπάθεια ποῦ ἔδειξε γιὰ μᾶς.

Προσκαλοῦμε δὲ ὅλους τοὺς ἐργάτες ὠργανομένους καὶ μὴ, ἂν θέλουν οἱ τρεῖς αὐτοὶ φούρνοι ποῦ εὐεργετοῦνε τὸ λαὸ δίνοντάς του καλλίτερο καὶ φθινότερο ψωμί ἐν ᾧ ταυτοχρόνως ἱκανοποιοῦνε καὶ τοὺς ἐργάτας, ἂν θέλουνε νὰ αὐξηθοῦνε οἱ ἐργατικοὶ φούρνοι καὶ νὰ γλυτόσουνε ὀλότελα ὀλόκληρο τὸν λαὸ ἀπὸ τὴν ἐκμετάλευσι τῶν φουρναρέων νὰ ἔρθουν νὰ μᾶς βοηθήσουν εἰς τὴν ἴδρυσιν μετοχικῆς ἐργατικῆς Ἑταιρίας. Ἡ ἐργατικὴ αὐτὴ ἐταιρία ποῦ θὰ ἰδρυθῆ, νὰ γίνει μὲ μετοχὲς δέκα δραχμῶν ἀγορασμένες ἀπὸ ἐργάτες τῶν χειρῶν καὶ τοῦ μυαλοῦ. Θὰ γείνη σὰν σωματεῖον ἀνεγνωρισμένον ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν μὲ λογαριασμοὺς καὶ βιβλία πολὺ παστρικά καὶ θὰ δώσῃ τὰ κεφάλαια ποῦ χρειάζονται γιὰ νὰ γλυτόσουμε ἀπὸ τοὺς μεσάζοντας ἐκμεταλευτάς καὶ τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν καταναλωτῶν. Ἔτσι δὲ ὄχι μόνον θὰ τρῶμε καλλίτερο καὶ φθινότερο ψωμί, ἀλλὰ καὶ τὰ κέρδη ποῦ θὰ μένουν δὲν θὰ παῦ σις ξένες σακκούλες παρὰ θὰ μοιράζονται στοὺς ἐργάτας ποῦ θὰ εἶνε μέτοχοι.

1. Ηπειρωτικὸ Ἀρχεῖο, Φ 126, Υπ. IV, Γ/7α.

ΣΥΝΤΡΟΦΟΙ ΕΡΓΑΤΑΙ

Ἐμεῖς ὅτι ὑποσχεθήκαμε τὸ κάναμε· βγάλαμε καλλίτερο καὶ φθινότερο ψωμί. Τώρα ἀπομένει σὲ σᾶς νὰ δείξητε ὅτι καταλαμβάνετε τὴν δύναμίν σας, καὶ ἔχετε τὴν διάθεσιν νὰ τὴν μεταχειρισθεῖτε. Ἀπομένει σὲ σᾶς νὰ δείξητε ὅτι δὲν θέλετε νὰ σᾶς κλέβουν καὶ θέλετε νὰ ἐλευθερωθεῖτε ἀπὸ τὸν κεφαλαιοκρατικὸ ζυγόν.

Ἰωάννινα 9 Νοεμβρίου 1919

Ο Πρόεδρος
Κ.Γ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

Ο Γραμματεὺς
Γ.Β. ΤΣΑΜΠΑΛΙΚΑΣ».

VI.

«Ο σκοπός αυτός θα επιδιώκεται με καθαρώς εργατικήν δράσιν»¹

Άρθρον 1. — Ίδρύεται επαγγελματικὸν σωματεῖον μὲ τὸν τίτλον «Σύνδεσμος ἐργατῶν καὶ ἐργατριῶν τῶν καπνεργοστασιῶν Ἰωαννίνων» ἀποτελούμενον ἀπὸ τοὺς ἐργάτας ἀσχολουμένους εἰς τὴν σιγοραποϊάν, τὴν κοπὴν καπνοῦ καὶ τὴν συσκευὴν κομμένου καπνοῦ.

Ἔδρα τοῦ Συνδέσμου εἶναι τὰ Ἰωάννινα
Σκοπὸς καὶ μέσα

Άρθρον 2. — Ὁ Σύνδεσμος θὰ ἐπιδιώξη νὰ καλλιτερεύσῃ τοὺς ὅρους τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ζωῆς τῶν Ἰωαννίνων. Θὰ προσπαθήσῃ δηλ. νὰ ἐργάζωνται οὗτοι ὑπὸ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον ἀνθυγεινῶς συνθήκας, νὰ τοὺς ἐκμεταλλεύωνται οἱ ἐργοδότες ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον καὶ ἡ ἐργασία τους νὰ τοὺς χορηγῇ ἀρκετὰ ὑλικά μέσα διὰ νὰ ἐκπληροῦν καὶ αὐτοὶ τὰς ὑλικὰς καὶ πνευματικὰς ἀνάγκας ποῦ ἔχει κάθε ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας.

Άρθρον 3. — Ὁ σκοπὸς αὐτὸς θὰ ἐπιδιώκεται μὲ καθαρώς εργατικήν δράσιν, βασιζομένην εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πάλης τῶν τάξεων. Οὕτως ὁ Σύνδεσμος δὲν θὰ ζητῇ νὰ ἐπιτυχάνῃ παρὰ μόνον ἐκεῖνο ποῦ θὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ, ἀπ' εὐθείας ἐκ μέρους τῶν ἐργοδοτῶν καὶ διὰ μόνης τῆς ἡνωμένης καὶ ὀργανωμένης δυνάμεως τῶν ἐργατῶν.

Άρθρον 4. — Ἀποκλείεται συνεπῶς παντελῶς ἡ πολιτικὴ δράσις διὰ τὸν Σύνδεσμον καθὼς καὶ ἡ ἐπαιτεία ἀπὸ τὰς διαφόρους κατὰ καιροὺς κυβερνήσεις τὰ διάφορα πολιτικὰ κόμματα μέτρων καὶ ἐνεργειῶν ἐργατοπροστατευτικῶν.

Άρθρον 5. — Ὅλη ἡ δράσις δηλ. τοῦ Συνδέσμου θὰ συνίσταται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος τοῦ Συνασπισμοῦ καὶ τῆς ἀλληλεγγύης με-

1. Καταστατικὸν τοῦ Συνδέσμου ἐργατῶν καὶ ἐργατριῶν τῶν καπνεργοστασιῶν Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 1920, 1 - 2.

ταξὺ τῶν ἐργατῶν καὶ τὴν διὰ ταύτης διεξαγωγὴν τοῦ καθαρῶς οἰκονομικοῦ ἀγῶνος τῆς ἐργατικῆς τάξεως, τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολιτικοῦ ἀγῶνος αὐτῆς ἀφιεμένης εἰς τὰς πολιτικὰς ὀργανώσεις της.

Ἄρθρον 6. — Οὕτω ὁ Σύνδεσμος θὰ προσπαθήσῃ ἐπιτύχει τὴν ἑνωσίν του μεθ' ὅλων τῶν συνδέσμων τῶν ἐργατῶν ποῦ ἐργάζονται εἰς τὰ καπνεργαστήρια τῶν διαφόρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος οὕτως ὥστε νὰ σχηματισθῇ μία «Πανελλαδικὴ Ἑνωσις», ἡ ὁποία θὰ διευθύνῃ τὸν ἀγῶνα εἰς τὰ γενικὰ ἐπαγγελματικὰ μας ζητήματα καὶ θὰ σκοπῇ νὰ πλατύνῃ τὴν ἔννοια τοῦ ἐργατικοῦ συνασπισμοῦ καὶ τῆς ἐργατικῆς ἀλληλεγγύης συνεργαζόμενη εἰς μὲν τὰ ἐργατικὰ ζητήματα τῆς Ἑλλάδος μὲ ὅλας τὰς Πανελλαδικὰς ἐνώσεις τῶν ἐργατικῶν συνδέσμων τῶν χωρῶν ὅλου τοῦ κόσμου ἔτσι ποῦ μιὰ μέρα νὰ γίνῃ πραγματικὴ της καὶ γνωστὴ βαθυσκεμμένη εὐχὴ ἐργάται ὅλων τῶν χωρῶν ἑνωθῆτε».

VII.

«.... ίνα σχηματίσωσιν φασιστικόν Λόχον»¹

«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ίωάννινα τῆ 17ῃ Δεκεμβρίου 1924

ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἀριθ. πρωτ. 267/71

Ἐμπιστ.

Περίληψις

Ἑποβολή δελτίου πληροφοριῶν Α'. 15ῃμέρου μηνὸς Δεκεμβρίου.-

Ξένη Προπαγάνδα

Ἦς πρὸς ταύτην οἶα ἡ τοῦ προηγουμένου δελτίου.-

Κομμουνιστικὴ Προπαγάνδα

Πληροφορίας ἔσχομεν ὅτι, τὴν 9ην τρέχοντος ἀντιπρόσωπος ἐκ μέρους Παλαιῶν Πολεμιστῶν καὶ θυμάτων Στρατοῦ μετέβη εἰς Πέραμα Ἰωαννίνων, ἵνα διοργανώσῃ τοὺς ἀναπήρους καὶ ἐφέδρους ὑπὸ τὴν κατεύθυνσιν του. Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐνταῦθα Ἰατροῦ κομμουνιστοῦ Ἀποστολίδου συχνάζουσι ἐπιλεκτά μέλη του ἐνταῦθα Συλλόγου κομμουνιστῶν καθὼς καὶ δύο Ἀξιωματικοὶ ὧν τὰ ὀνόματα δὲν ἐγνώσθησαν οἵτινες δίδουσιν πληροφορίας ἀς σχε-

1. Ἀρχεῖον Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, 1924, Α/2 (16).

Πρὸς
Τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν
Ζ'. Πολιτικόν τμήμα
Ἀθήνας

τικὰς μὲ τὰς κινήσεις καὶ ἐνεργείας τοῦ Στρατηγοῦ. Ἐπίσης ἐστάλη ἐκ μέρους τῆς Ὀμοσπονδίας συνιστῶσα τὸν ἐξοπλισμὸν τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν διότι πλησιάζει ἡ ἡμέρα, συνιστᾶ δὲ πρὸ παντὸς προπαγάνδα εἰς τοὺς κατέχοντας τὰ κλειδιά τῶν ἀποθηκῶν Ὑλικοῦ Πολέμου. Ἡ ἐνταῦθα δὲ ἐκδιδομένη Ἐφημερίδα «Νέος Ἀγών» ἐξασκεῖ σοβαρὰν ἐπίδρασιν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς της. Ἔχουσι δὲ ἰδρυθῆ ἕξ Σύλλογοι Παλαιῶν Πολεμιστῶν εἰς διάφορα χωρία τῆς Ἡπείρου. Ὡσαύτως τὸ Συμβούλιον τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν πληροφορεῖται ὅτι ὁ Στρατηγὸς κατ' ἐντολὴν τοῦ Ὑπουργοῦ κ. Κονδύλη προσεκάλεσε τὰ διάφορα κακοποιὰ στοιχεῖα τῶν Ἰωαννίνων ἵνα σχηματίσωσιν φασιστικὸν Λόχον ἀλλ' αὐτὰ ἠρνήθησαν, συνάμα δὲ ἠνώθησαν μὲ τοὺς Παλαιοὺς Πολεμιστάς. Ἐκ μέρους τοῦ Συλλόγου Κομμουνιστῶν πρόκειται νὰ σχηματισθῆ Ἀντιφασιστικὴ ὁμάς ἀπὸ κομμουνιστάς καὶ Παλαιοὺς Πολεμιστάς εἰς ἣν θὰ συμμετάσχωσιν καὶ οἱ Κομμουνισταὶ Ἰωαννίνων Μαυρομμάτης καὶ Βενέτης. Ἡ ὁμάς θὰ ὀπλισθῆ μετὰ πάσης προσοχῆς, καὶ ὅτι συναθροίσεις εἰς τὸ μέλλον δὲν θὰ γίνονται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἰατροῦ Ἀποστολίδου ἀλλὰ εἰς τὰ Καφφενεῖα Ἀβέρωφ καὶ Βρεττάνια ὅπου θὰ συνεννοοῦνται συνθηματικῶς. Ἡ ὑπηρεσία μου ἔχει λάβῃ ἅπαντα τὰ κα-

τάλληλα μέτρα καθώς και ἡ ἐνταῦ-
θα Μεραρχία καὶ ἀγρύπνως καὶ Ἄ-
στυνομικῶ τὸ τρόπον παρακολου-
θοῦνται ἅπαντα τὰ μέλη τοῦ ἐνταῦ-
θα Κομμουνιστικοῦ Κέντρου. Ἄ-
ξιωματικοὶ τοιοῦτοι εἰσὶν οἱ τοῦ
προηγούμενου δελτίου.-

Ὁ Ἄντισ/χης
Διοικητῆς Διοικήσεως».

VIII.

«... αρχή της πνευματικής συνεργασίας»¹

«Σεβαστέ μου κ. Κορδάτε,

Πῆρα ἐδῶ καὶ κάμποσες μέρες τὸ γράμμα σας καὶ χάρηκα πὺ βρήκατε χρήσιμα γιὰ τὴ μελέτη σας τὰ στοιχεῖα μὲ τὸ ἀγροτικὸ κίνημα στὴν Ἠπειρο, πὺ εἶχα τὴ τιμὴ νὰ σᾶς στείλω.

Εἶναι μιὰ μεγάλη ἔνδειξη γιὰ τὴν μελλοντικὴ πνευματικὴ μας προκοπὴ ἡ ἀρχὴ τῆς πνευματικῆς συνεργασίας καὶ ἀλληλεγγύη πὺ παρατηρεῖται στοὺς νέους τῆς παράταξής μας. Γι' αὐτὸ θέλω νὰ δεχτεῖτε τὰ στοιχεῖα πὺ σᾶς στέλλω σὰ χρέος πὺ ἔχομε ἐμεῖς οἱ νέοι σὲ σᾶς τοὺς πνευματικοὺς πρωταθλητές.

Ἡ θέση τοῦ Ἀλήπασα μὲς' στὸ ἀγροτικὸ ζήτημα εἶναι λίγο παράξενη. Ὁ Ἀλήπασας εἶναι σωστό, ὅπως λέτε, ὅτι ἦταν ὄργανο πιὸ πολὺ τοῦ ἀνερχόμενου ἀστισμοῦ. Γι' αὐτὸ βλέπουμε νὰ εὐνοεῖ τοὺς προοδευτικοὺς στὰ Γιάννινα καὶ νὰ τᾶχει χαλασμένα μὲ τοὺς Δεσποτάδες. Ἀλλωστε ὅλη τὴν ἐξουσία καθοδηγοῦσαν Ψαλίδας, Κωλέττης, καὶ κατὰ δεύτερο λόγο Βηλαρᾶς κ.λ.π. Καὶ γι' αὐτὸ προκόβουν τὰ Γιάννινα τότες ἐπειδὴ κάθε νεωτερισμὸς στὶς ιδέες κ.λ.π., ἀπ' τὴ Δύση στὰ Γιάννινα εὔρισκε ἀνοιχτὴ πόρτα.

Ἀλλὰ στὸ ἀγροτικὸ ὅμως ζήτημα ἔπαιξε μιὰ χωρὶς συνέπεια κι' ἀκριβῆ χαρακτηρισμὸ πολιτικὴ. Ὁ Ἀλήπασας χρειάζονταν πολλὰ χρήματα καὶ μόνιμους πόρους, γιὰτὶ ὅπως εἶναι γνωστὸ ξόδευε στὴν αὐλή του ὑπέρογκα ποσά. Γι' αὐτὸ ἀναγκάστηκε νὰ βάζει φόρους δυσβάσταχτους καὶ νὰ μετέρχεται κι' ἄλλα μέσα (ἔκτακτες φορολογίες, κατάσχεση περιουσιῶν κ.λ.π.). Ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ χτυποῦσε τοὺς ληστὲς κι' ἀπ' τὴν ἄλλη τοὺς μεγάλους πλούσιους.

Εἶναι γνωστὸ τὸ ἄρπαγμα τῶν κτημάτων τῶν Βρετῶν π.χ. καθῶς

1. Επιστολὴ τοῦ Γ. Σούλη στον Γ. Κορδάτο. Βιβλιοθήκη Γιάννη Κορδάτου, Βόλος.

καὶ ἄλλων πλουσίων οἰκογενειῶν τῶν Γιαννίνων (πρβλ. Πυρσινέλλα: Τὰ ἀρπαγμένα κτήματα τῶν Βρεττῶν, Ἡπ. Χρονικά ΙΓ (1938) σ. 123 - 141. Ἐνῶ ἀντίθετα οἰκειοποιῶσε καὶ χωριά πού δὲν ἦταν τσιφλίγια τῶν πλουσίων μὲ τὴ δικαιολογία νὰ τὰ σώσει ἀπ' τοὺς ληστὲς ἢ κι' ἀκόμα χωρὶς δικαιολογία ("Ὅπως μὲ τὸ Δελβινάκι πού δὲν ἦταν τσεφλίχι κὰν ἤθελε νὰ τὸ σφετεριστεῖ· πρβλ. Χ. Δάλλα: Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Δελβινακίου τῆς Ἠπείρου, Ἰωάννινα 1930 σ. 23). Εἶναι ἀντίληψη κοτσαμπασίδικη το πὼς ὁ Ἀλήπασας δὲν ἔβαλε χέρι καὶ στὰ ἀνεξάρτητα χωριά πού δὲν ἦταν τσεφλίγια τῶν πλούσιων. Εἶχαν κι' αὐτοὶ τὸ σκοπὸ τους καὶ καλλιεργοῦσαν αὐτὴ τὴν ἰδέα γιατί ὅταν σκοτώθηκε ὁ Ἀλὴ πασάς (1822) ὅλα τὰ χτήματα - τσιφλίγια πού περιῆλθαν στὰ χέρια τοῦ Αὐτοκρ. Ταμείου σύμφωνα μὲ τὸν τουρκικὸ νόμο. Τότε σηκώθηκαν ὅλοι στὸ ποδάρι χωρικοὶ καὶ πλούσιοι γιὰ νὰ ἐπανακτήσουν τὰ δικαιώματά τους. Δὲν ἔγινε ὅμως τότε τίποτε παρ' ὅλα τὰ κινήματα καὶ τὰ ὑπομνήματα τῶν ἀγροτῶν ἕως τὸ 1919 ὁπότε ἔληξε ἡ ἱμπλιακοποίηση.

Στὴν περιοχὴ ὅμως τῆς Ἄρτας εἶχαν ἄλλη ἐξέλιξη τὰ πράγματα, ὅπως καὶ στὴ Θεσσαλία. Ἡ Ἄρτα εἶχε τὴν τύχη νὰ λευτερωθεῖ στὰ 1881 καὶ νὰ ἔλθει στὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ ἑλλ. κράτους. Ἀμέσως μὲ τὴν ἀπελευθέρωση οἱ ἀγρότες ξεσηκώθηκαν κι' ἀπαιτοῦσαν τὴ γῆ τους πού τόσο ἄνομα τὴν εἶχαν ἀρπάξει ὁ Ἀλήπασας καὶ οἱ κοτσαμπάσηδες.

(Ἐν τῷ μεταξύ πολλοὶ πλούσιοι κατώθρωσαν καὶ πῆραν τὰ τσιφλίγια ἀπὸ τὸ Τουρκ. κράτος πάλι. Πολλοὶ μάλιστα ἀργότερα δήλωναν ψεύτικα πὼς τοὺς εἶχε ἀρπάξει ὁ Ἀλὴ πασάς καὶ τὰ κατάφεραν σὰν προσκυνημένοι κι' ὅλας νὰ παίρνουν τὰ ἀρπαγμένα «τσιφλίγια τους». Ἄλλοι ἐν τῷ μεταξύ πλούταιναν κι' ἀγόραζαν τσιφλίγια ὅπως Καραπάνοι κ.α.).

Τότε λοιπόν, ἕνα χρόνο ὕστερα ἀπ' τὸ 1881, ἀρχίζει τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα στὴν Ἄρτα (πρβλ. Παχὺ: Τὸ ἀγρ. ζήτημα ἐν Ἠπείρῳ καὶ Κ. Καραπάνου, Ἡ δημοσκοπία ἀγωνιζομένη νὰ δημιουργήσῃ ἀγροτικὸν ζήτημα ἐν Ἠπείρῳ καὶ Θεσσαλία, Ἀθῆναι 1882. Τὸ βιβλίον τοῦ Καραπάνου χρησιμοποιοεῖ κι' ὁ Τσοποτός, Τὸ σουλτανικὸν φερμάνιον καὶ ὁ περιβόητος τουρκικὸς κανονισμὸς τῶν γεωργικῶν ἐν Θεσσαλία σχέσεων, εἰς Ἐπετηρίδα Παρνασσῶ 1914 σ. 79 κ.α.).

Τότε κι' ἀργότερα στὴν ὑπόλοιπη Ἠπειρο ὁ κατσαμπασιδισμὸς ἄρχισε νὰ φωνάζει πὼς τὰ τσιφλίγια δὲν ἦταν ποτὲ ἐλεύθερα χωριά ἀλλὰ ἀρπαγμένα τσιφλίγια ἀρχόντων πού ἔπρεπε τώρα κανονικὰ νὰ περιπέσουν πάλι στὰ χέρια τῶν ἀφεντάδων τους! Κι' αὐτὸ γιὰ νὰ μὴν περιέλθει κανέ-

να χωριό στους αγρότες.

Στὸ ἄρπαγμα τῶν χωριῶν ἀπὸ τὸν Ἀλήπασα οἱ ἀγρότες καὶ γενικὰ οἱ χωρικοὶ ἀντιστάθηκαν μὲ ὄπλα, μὲ ὑπομνήματα στὴν Πύλη κι ἄλλα μέσα. Τέτοια περίπτωση ἔχουμε στὸ Δελβινάκι (βλ. Γ. Γαζῆ, Τρόπαιον Δελβινακίου Αἴγινα 1835 καὶ Χ. Δάλλα, ὄ. π.).

Πολλὲς ὅμως φορές οἱ ἀγρότες ἀντιστάθηκαν καὶ γιὰ τὴ φορολογία στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλήπασα (βλ. Ἀραβαντινοῦ: Ἱστορία Ἀλή-πασά, σ. 359) - Χαρακτηριστικὸ εἶναι πὼς διάφοροι μητροπολίτες τῆς Ἡπείρου χρησιμοποιοῦνταν σὰν καταπιεστὲς τοῦ λαοῦ μαζεύοντας τοὺς φόρους ἀπὸ τοὺς ἀγρότες (βλ. Leake, τόμ. Α', σ. 407) γιὰ τὸ ταμεῖο τοῦ Ἀλήπασα.

Τὰ τσιφλίκια τοῦ Ἀλήπασα ἦταν πολλὰ. Κατάλογο περιέχει ὁ Ἀραβαντινὸς στὸ τέλος τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀλήπασα.

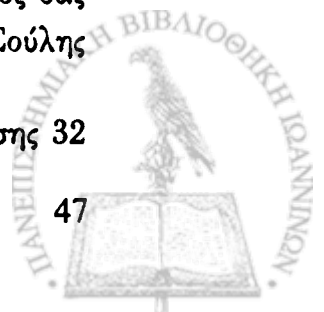
Σὰν δὲν κατώρθωσαν τίποτε νὰ κάνουν οἱ ἀγρότες ὕστερα ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ Ἀλήπασα δὲν ἀπελπίστηκαν ὅμως. Π.χ. ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Γκολέκα, στὰ 1847, ποὺ σημειώθηκε στὴ σημερινὴ Βόρειο Ἡπειρο μέχρι Δελβινακίου τῆς Νότιας Ἡπείρου εἶχε καὶ ἀγροτικὸν χαρακτήρα. Σ' αὐτὴν ἔλαβαν μέρος οἱ Ἕλληνες μὲ τοὺς Ἀρβανῖτες ἀδερφωμένοι ἐναντίον τῶν Τούρκων (πρβλ. Ἀραβαντινὸς, Χρονογραφία τ. Α'. 408 κ.έ.).

Ἐπίσης ἡ ἐπανάσταση τοῦ Γρίβα στὰ 1854 εἶχε στὸ περισσότερο μέρος χαρακτήρα ἐξέγερσης τῶν ἀγροτῶν ποὺ καταδυναστεύονταν (βλ. πρόχειρ. Ζέβγου, Ἱστορία, Μέρος Β' σ. 45).

Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι νὰ παρατηρηθεῖ ἀκόμα γιὰ τὸν Ἀλήπασα εἶναι ὅτι τὸν διέκρινε μιὰ μεγάλη αὐθαιρεσία καὶ ἀσυνέπεια σὲ κάθε του πράξη. Καὶ ἡ γνώμη τοῦ Μιχαλόπουλου κ.ἄ. πὼς ἡ ἄνθιση τῶν Γιαννίνων ὀφείλεται στὸ δαιμόνιο τοῦ Ἀλήπασα δὲν εἶναι σωστή. Ὅ,τι ἔγινε, ἔγινε ἀπὸ τὸν προοδευτικὸ κύκλο ποὺ περιέβαλλε τὸν Ἀλήπασα ποὺ ἦταν κι ὁ κύριος μοχλὸς στὶς περισσότερες ἐνέργειες τοῦ Τυράννου. Κι ἀκόμα ἡ θέση τῶν Γιαννίνων καὶ οἱ ἐμπορικὲς καὶ πνευματικὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἰταλία, Γαλλία κ.λ.π.

Γιὰ τὴν «Ἱστορία τῆς ἀρχ. Φιλοσοφίας», που ἐκδώσατε σᾶς συγχαίρω ὀλόθερμα. Τὴν πῆρα κι ἄρχισα τὸ διάβασμα. Εἶμαι κατενθουσιασμένος. Κρῖμα ποὺ δὲ θάρθετε φέτος στὰ Γιάννινα. Ἄς εἶναι τοῦ χρόνου μὲ καλύτερες συνθῆκες, ὅπως ἐλπίζουμε.

Με σεβασμὸ κι' ἐκτίμηση
πάντα δικὸς σας
Γιῶργος Χ. Σούλης
Φοιτητῆς
Μανωλιάσσης 32

Υ.Γ. Ὁ Καραπάνος στάθηκε στὴν Ἄρτα ἕνας σιχαμερὸς ἐκμεταλλευτὴς. Γι' αὐτὸ καὶ σήμερα μὲ ἀποτροπιασμὸ προφέρουν τὸ ὄνομά του οἱ ἀγρότες τῆς Ἄρτας. «Γιὸς τ' Καραπάν' εἶσαι» λέγουν σὲ ὅποιον φέρονται τυραννικὰ ἀπέναντι τους. Ἡ ἴδια παροιμία ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ χλιδὴ στὴν Ἄρτα. Ὁ Καραπάνος εἶναι ἄλλωστε ἐκεῖνος ποὺ ἔκανε τὶς ἀνασκαφές στὴν Δωδώνη, σφετερίστηκε πολλὰ κι' ἀναποδογύρισε τὰ ἐρείπια κι' ἔφυγε ὁ ἴδιος».

